

Стана Ристић и Ненад Ивановић

О ЛЕКСИКОГРАФИЈИ АЛЕКСАНДРА БЕЛИЋА – ИЗ НЕОБЈАВЉЕНИХ
РУКОПИСА¹

Списак необјављених рукописа:

1. Писмо Александра Белића Председништву Краљ. Академије (10. 1. 1921)
2. Писмо Александра Белића Академији филолошких наука (23. 1. 1921)
3. Александар Белић, *Српски речник књижевнога и народнога језика* (1926)
4. Александар Белић, *Увод (у први том Речника САНУ)*, нацрт (1955)

¹ О необјављеним рукописима А. Белића у овом издању. Списи о лексикографији А. Белића доносе се овде у целини или фрагментарно. При фрагментарном навођењу, које је подразумевало избацивање делова текстова ради уштеде простора, приређивачи су настојали да очувају њихову смисаону и информативну целовитост. Списи се доносе по редоследу који открива континуитет Белићевих лексикографских запажања о природи језика, која су своја теоријска утемељења и језичке потврде добила у његовом најзначајнијем лингвистичком делу *О језичкој природи и језичком развоју* (у две књиге, 1941. и 1958).

Рукописи А. Белића преносе се са следећих предлогака:

Писма А. Белића Академији филолошких наука (рукоп. бр. 1. и 2) преносимо у целини са копија писаних Белићевом руком које се чувају у Институту за српски језик САНУ, као архивски документи о изради РСАНУ (илустр. 1).

Спис *Српски речник књижевнога и народнога језика* (рукоп. бр. 3) преносимо фрагментарно са два предлогака куцана машином. Први предлогак се чува у оставштини А. Белића у Архиву САНУ под сигн. АБ–III–1164–п/1, и по свој прилици представља примерак за који се у *Уводу* у РСАНУ (том I, стр. XVII) и у Енциклопедији *Југославија* (том I, стр. 40) наводи да је поднет као извештај Академији 1926. године. На документу су видљиве коректурне исправке куцаног текста, као и додаци латиничном машином и руком (илустр. 2). У овом примерку списка налази се додатак под насловом „Преглед црпених дела по години издања“, статистичка анализа штампане грађе за РСАНУ (илустр. 3). Други предлогак списка *Српски речник књижевнога и народнога језика* чува се у Институту

Председништву Краљ. Академије Наука.

Побуђен од Председништва да поднесем своје мишљење о даљем раду у Лексикографском одсеку, част ми је поднети му овај програм даљег рада у њему.²

На речнику Краљ. Академије радило се много година. Потписани није у њему непосредно учествовао, јер се није слагао ни са досадашњим програмом рада, ни са досадашњим начином рада. Програм рада био је у томе да се у речнику даде грађа из дела писаних (штампаних) ћирилицом и народног језика; а начин рада био је у томе да се вађење грађе из дела повери случајним сарадницима који су подносили секретару одбора исписану грађу. Према томе, не може бити говора о једнакости принципа којих су се испитивачи држали и сродности грађе која се из дела вадила. Материјал који је на такав начин добијен има врло често случајни карактер.

По моме мишљењу, треба унети измене у оба правца. Пре свега у правац унутрашње садржине Акад. речника, а затим и у правац метода рада.³ Речник Академије наука треба да обухвати целокупну књижевност српскохрватску од онога времена од којег се у њој употребљава савре-

за српски језик САНУ, и представља прекуцану копију горе наведеног текста. Оба предлошка имају по 126 куцаних страна.

Првобитна верзија *Увода у РСАНУ* (рукоп. бр. 4) настајала је између 1947. и 1955. године. О томе сведоче бројне Белићеве белешке: најмлађе су рукописне, из маја 1947 (Архив САНУ, АБ-III-1164), а најкомплетније, рукописне и машином куцане, из 1955. године (чувају се у Институту за српски језик САНУ, илустр. 4 и 5). Препис првобитне верзије *Увода* у овом издању доноси се са текста куцаног машином из 1955. године.

² Прва реченица Белићевог обраћања Академији поводом Лексикографског одсека је врло значајна. „Побуђен од Председништва” да поднесе *мишљење* о раду на Речнику, он подноси *програм* рада на њему. Из тако конципираног одговора може се закључити да Белићеве замисли о раду на Речнику нису плод тренутне потребе, већ развоја његових погледа не само на лексикографију него и на лексичка, језичка питања уопште током прве деценије 20. века, који су се заснивали на увиду и критичком односу према актуелним приступима и теоријама тога времена: с једне стране граматичког традиционализма а с друге стране мултидисциплинарног приступа језику у који су се „увлачиле филозофско-метафизичке спекулације” психологије, логике, филозофије „или чак – социологије” (Белић 1998: 25). Тај развој је почео 1901. године, након Белићевог доласка у Етнографски одсек, а наставио се са његовим ангажовањем на лингвистичким и лексикографским пословима у оквиру Академије наука.

³ Као и програм С. Новаковића, и Белићев лексикографски програм предлаже измене дотадашњег рада у два базична правца: правац концепције („правац унутрашње садржине Акад. речника”) и правац методологије („правац метода рада”).

мени књижевни језик. Другим речима, од Доситеја и по којег његова претходника у српском делу и од Илирског покрета у хрватском. Што се тиче народног језика, у речник имају ући све речи народног језика које су за све време трајања поменуте епохе књижевног језика нашег изашле на површину.⁴

Што се тиче метода рада, исписивачи и скупљачи грађе морају се спремити и образовати у истом духу.

Према овоме цео рад би се имао поделити на:

- а) Скупљање нове грађе;
- б) Ревизију старе грађе;
- в) Рад са сарадницима.⁵

⁴ У овом делу концепције огледа се Белићев став о важности целокупности српског, српскохрватског језика у савременој фази његовог настајања и развоја. Полазну тачку у одређењу хронолошке границе језика који се обрађује у речнику представљају Вук (теоријско полазиште) као и Доситеј и писци који пре Вука пишу народним језиком (историјско полазиште). Већ у уопштеном наводу саме концепције речника из ране фазе Белићевог промишљања о феноменима језика може се препознати његова лингвистичка мисао разрађена у зрелој фази као феномен универзалног процеса језичког стварања и језичког грађења, изнет у тачки 8 Белићевог писма о лингвистици (1956), објављеног у Предговору књиге *О језичкој природи и језичком развоју* у слободном преводу М. Ивић са енглеског језика, која је садржај овог писма представила у 17 тачака (Белић 1998: 9–12). Из наведене тачке сазнајемо да се формирање лексичког система и уопште других „језичких својстава” у некој фази језичког развоја одвија у процесу језичког стварања а да се усвајање тих језичких својстава одвија у процесу језичког грађења (Белић 1998: 10). Речничка грађа и начин њене обраде, по ономе што налазимо у необјављеним Белићевим рукописима, морали би да представе и један и други процес у формирању и развоју целовитог савременог српскохрватског језика.

⁵ Методолошка питања А. Белић разматра кроз три принципа израде речника, који ће остати актуелни и у другој половини 20. века. Према његовом мишљењу, кључни елементи лексикографског посла су: скупљање нове грађе (у смислу проналажења нових значења и нових лексема); ревизија старе грађе (у светлу нових, лингвистичких, културолошких и других сазнања о њој), као и континуирани рад на лексикографској обуци сарадника по јединственој методологији, чиме су постављени темељи прве лексикографске школе, у наше време препознате и признате као Београдска лексикографска школа. И у планираној јединственој методологији израде Речника, коју промовише Белић на почетку свог лексикографског ангажовања, препознајемо његово доцније опредељење о доследној примени једне методе у испитивању језичких појава, коју он назива „лингвистичком методом” и коју, у осврту под насловом *О природи језичког испитивања*, образлаже на следећи начин: „Потребно је чињенично стање

Све би ово имало да спреми грађу, да би се могло прићи дефинитивној обради. Када грађа буде спремљена у довољним размерама, приступиће се уређивачком послу. У којем ће се времену моћи приступити издавању грађе, то се данас не може рећи; тек када се потписани упозна са природом раније грађе у детаљима и процени способност рада нове организације, моћи ће се одредити извештајан рок. У сваком случају долепотписани жели да то буде што пре, зато је и мишљења да се у горњем правцу мора предузети енергичан рад.

Када једном главни део грађе буде скупљен, моћи ће се рећи, да ли је најбоље сачекати потпуно издање великог речника или је умесније претходно издати мањи речник и тиме одмах задовољити најпречу потребу наше публике, а тек доцније издати велики, монументални речник. Уосталом, тада ће се видети, да ли се, можда, могу оба посла једновремено вршити.

Ради остварења овога рада потребно је имати на расположењу потребни персонал. За сада је упућен на рад у Лексикографски одсек г. Јеремија Живановић. Он свакако сам неће бити довољан. Биће потребно да су на сталној служби у Одсеку и препис[ив]ачи⁶, и можда још који помоћник. Али ја не бих хтео пре почетка енергичног рада у овоме правцу ишта одређено да предложим; чим се тако посао отпочне, ја ћу бити слободан да предложим Председништву оне мере за које ћу сматрати да их је потребно предузети у интересу најбољег остварења оног задатка Академије који је и један од најлепших и најважнијих у целокупном њеном раду: пружања у речнику целокупног блага нашег духовног развитка новим

(истакао А. Белић) изнесено добром лингвистичком методом без непосредне примене какве лингвистичке теорије и адаптирања унапред језичких факата каквој савременој теорији. Када кажем лингвистички опис језичких чињеница, то под тим разумем не само шта оне значе, изнесено на каквом приступачном језику, него и како сами урођеници осећају свој језик” (Белић 1998: 587). У примени лингвистичког метода у језичким испитивањима Белић истиче значај речи: „У лингвистичком испитивању треба посветити посебну пажњу речи и њеној природи. Реч је основно и главно у језику ... Све се језичко стварање своди или на однос главних делова (р е ч и) реченице (делове истакао А. Белић) или на односе делова (речи) синтагме. Они чине унутрашњу „форму” језика ... Ја не спорим значај језичким системима – до њих се долазило увек после језичког стварања” (Белић 1998: 586).

⁶ Текст Белићевих списа, писаних руком или машином (у који је накнадне допуне и исправке унео сам А. Белић) доноси се без других измена. У приређивању овог текста, када је то било неопходно, ознаком [sic!] скретали смо пажњу на дослован препис текста, а у угластим заградама смо давали правилне облике речи и(ли) испуштен податак.

поколењима нашег народа, којима досадашњи развитак наш има да послужи као основица за њихов духовни живот и развитак у будућности.⁷

Београд,
10 јануара 1921.

Александар Белић,
академик

Академији филолошких наука.

28 септ. 1891 год. Статистичко одељење Министарства народне привреде упутило је акт свима среским начелницима Краљевине Србије да се постарају да доставе том одељењу тачно записана изведена имена од имена места, и то: име мештанина, мештанке и придева изведеног од имена места.

Господин Никодим Васић, чиновник тога одељења, покупио је те одговоре – њих има 113 са прилозима, и 15 без прилога – и послао Академији Наука на откуп. Он је, на тај начин, послао овој установи званична акта која припадају Статистичком одељењу и која, по моме мишљењу, не могу бити својина појединаца. Према томе њих би могла Академија тражити само званично од поменутог одељења, а не куповати од једног бившег чиновника тога Одељења.

Што се тиче унутрашње вредности тога материјала, она није велика, бар није велика за Академију Наука. Несумњиво би било корисно имати поменути материјал у целокупности, затим у ваљаној обради. Овде

⁷ Последње реченице Белићевог писма изузетно су значајне. Према његовом мишљењу, задатак лексикографског колектива лежи у пружању, у речнику, „целокупног блага нашег духовног развитка новим поколењима нашег народа, којима досадашњи развитак наш има да послужи као основица за њихов духовни живот и развитак у будућности”, што представља „један од најлепших и најважнијих задатака у целокупном раду Академије”. Мисао о језику као духовној творевини која се преноси поколењима, у овом случају та улога и значај придаје се Речнику и његовој грађи, више пута се истиче у необјављеним рукописима, а налазимо је теоријски обликовану у следећем наводу: „Језик је израз или знак оних духовних вредности које се предају од једног представника друштвеног – другом. Другим речима, језик није ни слика оних процеса којима се до тих вредности дошло, нити је оно биће у које се излива све оно што се поводом њих у нашој свести врши ... Језиком се предаје околном свету онолико и оно духовног живота, као системом знакова за обележавање његове садржине или смисла, – колико то траже од својих представника извесне друштвене потребе и потребе њих самих” (Белић 1998: 32).

немамо ни једно ни друго. Прво, немамо материјал о свима местима, а друго – материјал је врло неједнако обрађен. Негде нису стављани акценти, већином су погрешно стављани, како су спискове радили учитељи народних школа, а, што је најглавније, немамо уверености да су и сама места тачно навођена, а тако исто и од њих изведене речи које су тражене. Наравно, од тога има изузетака: има и добро састављених спискова имена; али све је то само до извесне мере тачно.

Потребно је да Академија Наука спреми за свој велики речник и преглед назива места и изведених од њих назива; али то морају радити људи који ће и моћи утврдити тачно њихове облике и који ће знати да без потпуне тачности тај материјал за Акад. Наука нема вредности. То, наравно, не могу бити ни срески начелници, ни учитељи који се нарочито не упуте у тај посао.⁸

23/I 921

АБелић

СРПСКИ РЕЧНИК КЊИЖЕВНОГА И НАРОДНОГА ЈЕЗИКА.⁹

Српска Краљевска Академија има богату речничку грађу која се у њој купи од почетка 1894 г. (24 јануара). Инициатор великог предузећа Српске Краљевске Академије био је Стојан Новаковић, некадашњи њен

⁸ Из изложеног је видљив Белићев критички однос према дотадашњем прикупљању лексичке грађе у Одсеку. Говорећи о својствима понуђене ономастичке збирке, он посредно говори и о одликама добре збирке у целини: потребно је да материјал буде целокупан и уједначено, систематски обрађен, као и да буде акцентован. Коначно, и најважније, истиче се значај познавања деривационе структуре језика за конципирање збирке: важно је тачно навођење творбених основа (имена места) као и њихових деривата (од тих имена изведене речи).

⁹ Судаћи према расположивим подацима, Белићев спис *Српски речник књижевнога и народнога језика* писан је око пет година. Овај спис представља прекретницу између припреме и саме израде Речника. Са друге стране, он се може читати и као историјски преглед о пословима у Одсеку од краја 19. и почетка 20. века, који је у великој мери поновљен како у необјављеном Уводу из 1955. год. тако и у Уводу објављеном 1959. године уз први том Речника САНУ у којима је, иначе, Белић коначно обликовао своје лексикографске идеје назначене у првој половини 20. века (Белић 1959). Из наведених разлога, овај спис се може разматрати и као прва/прелиминарна верзија *Увода* Речника чија се израда 1926. очекивала у ближој будућности. И необјављени рукописи Извештаја и Увода, као и објављени Увод, надилазе вредност и значај документарних списа, јер у њима налазимо најважније поставке Белићевих лингвистичких истраживања изнетих у његове две наведене књиге.

претседник, који је поводом стогодишњице (26 октобра 1887) од рођења Вука Ст. Караџића упутио Посланицу Академији Философских Наука у којој је изнео потребу да С. К. Академија спреми и изда Речник савременог књижевног и народног језика (исп. Глас X, 1888: Српска Краљевска Академија и неговање језика српског). Његове су мисли у Академији прихваћене, али је тек 1893 г., 12 априла, створен „Лексикографски Одсек” који је, нешто доцније, и отпочео свој рад на прибирању грађе за ово монументално дело. Прибирањем те грађе, као секретар тога Одсека, који се налазио у сталној вези са самим иницијатором овог предузећа (пок. Стојаном Новаковићем) руководио је Момчило Иванић од 1898 год. па све до смрти своје (1916). Било је сасвим природно да се њему повери и састављање првог Огледа тога речника, да би се видело каква је грађа скупљена и шта по обради треба да претставља тај речник. Тај „Оглед” се и појавио крајем 1913 године под називом „Српски речник књижевног и народног језика, по материјалу Лексикографског Одсека Српске Краљевске Академије израдио Момчило Иванић, секретар Лексикографског Одсека. Над овим натписом стајало је: „Штампа се као рукопис. Огледно издање бр. 1”; а испод овог наслова стајало је: Шаље се на преглед и оцену г.г. академицима и стручњацима. Пок. М. Иванић написао је и пет страна увода (III – VII), преглед књига из којих је речничка грађа уношена у Оглед (VIII – XII) и исправке, допуне и објашњења. Сам текст Огледа износи 24 стране in 4 у два ступца.

Како је после овога времена наступио рат, па времена непријатељске окупације, невољног избеглиштва великог дела интелигенције нашег народа, није се стигло да се овај Оглед узме у претрес у самој Академији. Претседништво Академијино сматрало је за потребно да добије различна мишљења стручњака о овоме делу и његову материјалу, и гледало је, да поред ограничења изнесених на насловном листу („штампа се као рукопис”, „огледно издање бр. 1”), нарочито истакне да су Претседништву у даљем раду на речнику сасвим одрешене руке и да ће оно, независно од свих могућих огледа као што је Иванићев, донети своју одлуку о даљем раду на речнику и о његову уређивању и издавању. „Претседништво Српске Краљевске Академије, тако стоји на листу пред уводом Иванићевим, шаље овај оглед г. М. Иванића свој господи академицима и стручњацима, са молбом да свој суд о њему пошаљу Претседништву. Како се Краљевска Српска Академија налази пред великим задатком коначног уређења свога лексикографског материјала и издавања речника, она је вољна да саслуша оцене позваних људи и о својој збирци материјала и о начину уређивања речника.

Оглед г. Иванића даје представу о том материалу и показује како уређење таквог речника замишља г. Иванић. Своју одлуку о томе донеће Председништво тек онда када се цео материал који се на ово односи, заједно са Огледом г. Иванића, претресе у стручној Академији”.

После рата овај се посао није могао одмах наставити са многих разлога. Умро је стари скупљач грађе и уредник „Огледа”, материал који је остао у стотинама хиљада листића ваљало је прегледати, дефекте проузроковане ратом и другим приликама требало је поправити и т.д. За нове људе требало је доста материалних средстава, а сем тога и доста времена да уђу у посао. Посао је око лексикографског материала такав да је, поред извесног броја сарадника са стране, изван самог „Одсека”, било потребно неколико људи који ће се у потпуности посветити овоме послу у самом „Лексикографском Одсеку”. Тек је нешто више од једне године како су се могле све тешкоће савладати и сада се већ може не само, у правом смислу речи, наставити прибирање грађе, него и извршити како треба оцена свега што је досада урађено, заједно са Огледом М. Иванића.

Ја сам, у неколико махова, обећавао на састанцима Академија да ћу спремити исцрпни извештај, из којег ће се видети у каквом се стању наводи Академска речничка грађа и како по моме мишљењу ваља радити, па да се исправе сви недостаци којих у њој има, тако да се може мислити о издавању речника које се више неће прекидати. Због величине посла и потребе да се изврше многа испитивања целокупне грађе, ја то нисам могао досада учинити.

Свој реферат поделићу у неколико одељака у којима ће питања о нашој грађи и о даљем раду бити осветљена са различних страна. Тако ћемо имати ове главе:

1. Оглед Акад. речника пок. М. Иванића.
2. О стању грађе. Њен обим.
3. О стању грађе. Њено досадашње уређење.
4. О стању грађе. Њено унутрашње уређење. Сређивачки рад.
5. Начин подвлачења речи у књигама.
6. Какав треба да је Академијин речник. Уређивачки посао.

I. Оглед Академијина речника.

Момчило Иванић, уредник тога Огледа, био је свестан величине и значаја предузећа које је било пред њим. Он је знао да се оно врши за векове. Зато је прегао да покаже „до крајњих танкости” како мисли да треба обрађивати овај речник.

Момчило Иванић савесно је радио свој посао. Он је био ученик Даничићев и Новаковићев. Као дугогодишњи наставник гимназије он се истина није бавио научним филолошким питањима; бар дубљих трагова у науци од таквог његова рада није остало;¹⁰ али овај готово двадесетогодишњи рад на прибирању речничке грађе могао га је за то оспособити. Према томе, колико је он могао радити послове овакве врсте, видеће се из његова Огледа, првога већег стручнијег његова рада.

Стојан Новаковић, који је у своје време дао онако смишљену оцену Даничићева „Огледа”, мислим да није могао ни приближно повољну оцену написати о овоме „Огледу”, који се радио по Новаковићевој замисли, али без Новаковићева присуства. Само ја мислим да и сам Новаковић није замишљао да секретар „Лексикографског Одсека”, Момчило Иванић, мора бити и његов уредник. А Момчило Иванић, када му је поверено састављање овог огледа, заиста је искрено и поштено дао оно што је најбоље могао да да. Ако по њега испадне и неповољно оцена овог „Огледа”, његова заслуга за грађу Академијина речника остаје ипак велика: он је у току великога низа година, како је најбоље умео, прибирао листић по листић, проверавао донесене листиће, уништавао непотребне, а остављао потребне. Без њега тешко да би била данас ова збирка материјала и тако велика и тако драгоценна. Зато ја сматрам за своју дужност да изјавим овде, и као члан наше Академије и као дугогодишњи члан „Лексикографског Одсека”, најдубље признање овом скромном раднику за дугогодишњи његов рад на прибирању речничке грађе наше Академије. Ако на њега нису прешле велике способности његових учитеља, њихова сигурност у обрађивању језичких факата и њихова дубока знања, њихова љубав према нашем језику и њега је одушевљавала и њихова оданост пословима ове врсте била је и у њему.

1. У уводу овог Огледа Иванић износи како он схвата задатак речника наше Академије. Караџићев је речник вели он, речник народних речи; Даничићев или Загребачки – историски је речник или како, мало тешко и неодређено вели Иванић, „речник исто таквих речи, али којима се нарочито трага за бићем и значењима у књижевној прошлости српској и хрватској”. (V стр.), а речник наш – „треба да буде речник садашњег, књижевнога и народнога језика српскога”, дакле, како би се пре-

¹⁰ Увидом у научну литературу тога времена долазимо до закључка да овај Белићев суд није сасвим оправдан. М. Иванић је један од значајнијих филолога свога доба и аутор више лингвистичких прилога, међу којима се издвајају нпр. допуне Новаковићевој *Српској синтакси*, преводи лингвистичких расправа, рад *О падежима без предлога* (Иванић 1888) и др. Биографија М. Иванића објављена је у *Годишњаку Академије* (XVI: 266–284).

ма горњем могло рећи, поред онога што је било у Караџићеву речнику требало је у овај речник да уђе и језик наше савремене књижевности. Ту књижевност Иванић је узимао за сто година и неколико десетина више, не обрађујући је на овом месту детаљније, исто онако као што он не обрађује детаљније како треба схватити народни језик, да ли онако како га је схватио Караџић у своме речнику или како друкчије. Истина, Иванић вели у уводу да се није „занемарило ни што исцрпије скупљање чисто народних речи” (IV); али то одмах, по моме мишљењу, сужава он потоњом реченицом. „То је чињено, у главном, зато, да би се попунила и проширила основа, на којој је садашњи српски, књижевни језик, народним речима, које су могле остати нескупљене у времену и приликама, као и по начину, на који су радили тај посао Караџић за свој речник, а Даничић за загрепски Академиски” (V). Примењени карактер ове стране речника још боље истиче из ових Иванићевих речи: „Како међу диалекатским речима, прикупљеним за овај речник, има и таквих, које се у садашњем књижевном језику могу згодно употребити, или као домаћа замена туђих речи, увучених чак и у књижевност, или зато, што, било целином било делимичним значењем својим, попуњавају (sic!) празнину, који чини немање заједничких народних речи, – дато је место, при скупљању и сређивању речничке грађе и таквим речима; а то им се мора чинити и при уређивању речника” (V).

Нема сумње да ове дефиниције нису потпуне; како је Иванић радио и какву је концепцију о прибирању грађе за овај речник имао – видеће се боље из самог материала који он наводи.

питање о обиму грађе и из народног и из књижевног језика нашег једно је од најважнијих за овај речник. Од тога зависи не само што ће се скупљати, него какав ће се карактер дати у овом правцу овом целом послу. Код Иванића ту је потпуно лутање и стална неодређеност. Овај речник, као што ће се видети, нити је у правом смислу речи – савремени, нити је историски, нити је речник књижевног језика нити народног. У њему има од свачега по мало. Једне линије, једног схватања у њему нема.

Ако сам Иванић није могао мењати основицу овог речника која је утврђена, вероватно, по инструкцијама Стојана Новаковића; његова је дужност била да покаже све њене недостатке.

Пре него што на њих пређем, морам се задржати још на неким напоменама Иванићевим које карактеришу Академијину грађу и њену обраду са других страна.

Пре свега, из ове грађе изостављена су сва властита имена, географска, топографска, лична, породична, племенска и народносна. По моме мишљењу, то није добро урађено. Јер властита имена чине саставни део

и народног и књижевног језика. Може бити само питања око тога, да ли та властита имена ваља да уђу у овај речник или какав посебни речник властитих назива; али да је било потребно прибирати и овај материјал када се други купио – то је изван сваке сумње. Велика је штета што ово није у исти мах рађено.

„И у овом речнику, вели Иванић, мора бити места и туђим речима, поименице онима, којих никако нема народнога порекла, а које су у народ и народни књижевни језик, као опште, културне и међународне, толико ушле, „да се употребљавају као и праве народне“....

И у овим речима Иванићевим има извеснога неспоразума. У њима се мешају два питања: које туђе речи морају ући у речник и које се туђе речи могу употребљавати у књижевном језику. Иванић је на питање о првом дао одговор који би требало дати само на друго питање. Јасно је за сваког да у овом речнику морају бити оне туђе речи које се употребљавају у народном и књижевном језику. А могу се одобрити само оне за које има потребе.

Овај речник, по моме мишљењу, не би смео бити речник само оних речи које се могу допустити у књижевном језику него збирка нашег речничког материјала, добро уређеног и добро оцењеног. Он би могао послужити својим богатим материјалом за многе циљеве, па међу њима и за један речник у којем би биле само оне стране речи које се могу употребљавати у књижевном језику; али он се не би могао ограничити само на такав задатак.

Што се тиче свога, уредничког посла, ево шта о њему вели Иванић. „Граматичку страну појединих речи сматрао сам као споредну“.... „Зато сам разлике у акцентима, обележљиве гласовне промене у облицима као и само несумњива извођења секундарних основа стављао под заграду, одмах, на првом месту, истакнуте речи“.

Морам признати да ми ове Иванићеве речи нису јасне. Како је могла граматичка страна речи бити тако индиферентна једном уреднику речника? И шта он назива граматичком страном језика? Акцент, гласовне промене, постанак основа?! То и треба да је у речнику овакве врсте споредно; али зар је само то граматичка страна речи? Употреба речи, синтакса, уопште фразеологија – Зар не улазе такође у граматику; а зар без њих може бити један речник. Видећемо, на жалост, да је у овој Огледу Иванић сасвим изоставио синтаксичку страну која је, поред семантичке (значања речи), – најважнија у оваквој делу; и ако то изостављање синтаксичке стране у Огледу значи да се према томе и сама грађа купила, онда ће то значити велики недостатак ове грађе који се, само с муком, може поправити.¹¹

¹¹ За правилно тумачење Белићеве лексикографске мисли важна је његова напомена о „синтаксичкој страни“ речничке обраде, која се, како нешто раније

2. Рекао сам већ да је произвољност и недостатак система главно обележје овог речника. Иванић је рекао да је ово речник савременог језика, а не историски речник. Историски је речник Даничићев. Према томе требало је очекивати да ће историски елеменат бити из овог речника уклоњен. Међутим Иванић већ у уводу вели да је грађа црпена и из неколико „главних књижевника средњег доба покрајинске књижевности” А. Качића-Миошића, М. А. Рељковића, Канижлића и др. Шта ће то овде? Ко ће одредити који су главни књижевници средњег доба? Кад је међу њима Канижлић, ко треба да изостане од крупних дубровачких писаца? Када је узета књижевност Далмације и Славоније XVIII века, зашто је изостављена Босна? Поред ових књижевника Иванић је употребио и Јурја Мулиха „Духовне Мрвице или малене молитвице” од 1758 год.; затим, вероватно, М. Зоричића, Шибеничанина „Зрцало” од 1780 („вероватно” велим због тога што га Иванић бележи у тексту М. Зорчић [Зоричић] на пр. 3, а у прегледу дела и сасвим га не помиње). Па ко би од толиких покрајинских писаца после њих смео изостати? Али главно је питање, на што ће тај историски материјал у речнику савременог језика. Иванић одговара: „ради историске везе и светлости, која отуда пада на садашње стање српскога књижевнога и народнога језика”! Али та је светлост потребна у историском речнику, а овде она смета, јер је непотребна, једнострана и произвољна! Кад говори о речи владацац, он даје готово пун стубац цитата из А. Качића – Миошића и Мулиха, да би показао старије, првобитније и право значење; код речи бабајка вели, позивајући се на Ђ. Даничића, „прошлого (XVIII) вијека у једног писца”, уз именицу баба, у белешци, опет наводи Даничића „долази од XIII вијека, али у објективу бабиц... иначе од XIV... а у рјечницима свијем”. Шта то значи за читаоца овог речника? Ништа.

(...)¹²

Тако је несамосталан Иванић и у обележавању туђег порекла речи. Уз реч баба вели да је у рјечн. В. Ст. Карацића обележена као турска реч, а по њему и код Ђ. Поповића; али од своје стране ништа не додаје. Међутим речник не може бити компилација, навођење туђих мишљења, него изношење утврђених факата. Уредник мора знати, да ли је та реч туђа, и ако је одлучено да обележавање порекла речи мора ући у речник, он то

наглашава, тиче употребе речи и фразеолошких конструкција у којима се та реч налази. У вези са овим питањем, А. Белић изражава и став да грађа за речник мора садржати диверзитет синтаксичких контекста у којима долази до реализације одређене лексеме.

¹² Изостављен је пасус у коме А. Белић даље говори о произвољности и несистематичности обраде М. Иванића.

мора умети и тачно одредити. Тако и за бабаземан даје, врло опширно, цитате из Миклошића, Даничића и Ђ. Поповића – остављајући читаоцу да им верује или не верује. Међутим уредник се мора јављати у свему као судија.

3. Овакво лутање је и у другим правцима. Уредник речника мора по извесном систему који истиче из основе концепције о речнику наводити материјал из писаца. Иванић није утврдио ни тај основни принцип како треба.

Он наводи своје изворе чисто механички, историски. Тако је дошло да из Курцбекова лексикона и из Рајића, само зато што су с краја XVIII века, он наводи примере, а не из Караџића. Тако код борити се „појединце” он наводи на првом месту и једино: борити се (sic!) хрвати се (Курцбек лекс 1791, 403), не исправљајући „хрвати се” и састављајући поред борити се само (sic!). Тако као вабим (псе) долази опет прво Курцбек, па онда Караџић, и сл. Међутим ја сматрам да је полазну тачку у излагању требало да образује Вуков речник, јер је Вук Караџић први уздигао прави и чисти народни језик на степен књижевног језика у књижевности нашој; он је, у правом смислу речи, отац нашег новог народног књижевног језика. Курцбек је саставио речник „славеносрбски”, из тога речника, исто тако као и из писаца XVIII века, који су писали и када су писали народним језиком потребно је узимати речи, само онда када примера нема код Вука и код других писаца који су писали слично Вуку. Овако се ствара само пометња.

Таквог недостатка сваке системе има и у навођењу савремених речника. Код речи бабајков он у белешци пише – „само у наше вријеме, између рјечника у В. Ст. Караџића”. То узима из Даничићева речника; а од себе додаје „а по том и у Ивековић-Броза”.

Овде или је требало наводити савремене речнике или није требало; ако је требало, онда је то ваљало учинити код свих речи, чега Иванић не чини; а ако није – није требало чинити ни код ове речи.

4. Да би се видело како Иванић наводи речи из народа, поменућу да има речи из најразличнијих крајева, на пр. са Тупијнице, из Сврљига, Земице, из Македоније, Хрватскога Приморја, са Брача, из Истре, из Фијуме (sic!), са Ластова, из Дубице у Хрватској, из Сплета, са Хвара и т.д. То би учинило да је Иванић сматрао да се речи могу узимати из свих крајева нашег народа, из штокавских, у најширем значењу те речи, чакавских и кајкавских. Али би се свако преварио ко би тако мислио.

Иванић мало познаје диалекте нашег језика и њихове особине. Он овај материјал узима махом из друге руке. На пр. Владан Арсенијевић скупио је речничку грађу и уступио Српској Краљевској Академији. Одлучено је да се том грађом увећа грађа наше Академије и материјал

са острвља, из Хрватског Приморја, из Истре узет је из збирке Владана Арсенијевића који је ту грађу купио опет из штампаних извора. Тако се десило да на пр. лексички материјал Неманићев, који је лако приступачан и лепо сређен, Иванић не цитира по Неманићу него га узима из збирке Арсенијевићеве који се позива на Неманића. Тако и у другим случајевима имамо или Брусину, Мажуранића или кога другог, а не прве изворе.

То је дошло отуда што уредник грађе није себи стављао питање, одакле ће црпсти народне речи и које ће области ући међу оне које дају материјал. Тако се десило да ни оне збирке штампаних народних речи које се налазе уз поједине диалектолошке описе различитих говора нису узете за црпење грађе, а да о богатим текстовима народног материјала на пр. у двадесет и неколико књига Зборника Југославенске Академије, и не говорим. На тај начин народне речи у овој грађи сасвим су случајног карактера: њих су или послали сарадници Академијини купећи их у своме крају или су их давале готове рукописне збирке [и] штампани речници. Да се оне купе тамо где су најприроднији и најбогатији извори њихови, – о томе се није мислило.

Али да се види, са колико се мало разумевања тај материјал наводио, навешћу неколико примера.

Уз именицу баба наводи се, масном бојом истакнути придев, пупчена, пупченица, пупчаница и као извор за те примере наводе се А. Миошић и М. Зорчић, далматински писци, и Здравље од 1907. 141 стр (). Придев пупчен и сви слични (на пр. сунчен огњен, земљен и сл.) јесу чакавска диалекатска образовања; према томе у књижевном језику, који има опште црте штокавског дијалекта мора бити, ако је потребно ову реч у њему задржати, једино пупчан, пупчаница и сл. Према томе, требало је утврдити уопште правило да ће све речи које се из дијалекта узимају добијати у овом речнику и општекњижевни гласовни карактер, који ће бити нарочито истакнут, а у примерима ће бити њихов дијалекатски карактер потпуно сачуван, са означавањем његова односа према књижевној форми његовој.

При објашњењу ва, в и примерима дају се сасвим нетачна тумачења тога ва, па и примера који амо не иду. Сви примери као Ето смо ва Америку дошли, којих је доста наведено, немају никакве везе са ва вијек, ва истину и сл. У првом случају имамо чакавске особине које се ничим речнички не одликују од штокавских са у, јер је ва и у исти предлог, са истим звуцима, који су у једним дијалектима дали једно, у другим друго. Према томе, то је све требало само упутити на у књижевнога језика и означити у примерима код књижевнога да је то црта народнога говора; у примерима као ва истину и сл. имамо позајмице из црквенога језика

само мало србизирани; а у примерима као *појди в племна* код Јастребова имамо познату црту наших македонских говора којим се сви они одликују од осталих штокавских диалеката. Код Иванића се само за *в* вели да је диалекатско и наводи се поменути пример из Јастребова, за *ва* и то не стоји, већ се вели да се говори и у оним диалектима где је превладало *у*, тако да се у овом правцу не чини никаква разлика међу чакавизмима и извесним изразима позајмљеним из црквеног језика.¹³

У примеру „ца ни ва Унгрије дости Цигана ки коју железно” наводи се да је то *ца* по старачком изговору место *ча*; међутим ту имамо познату особину многобројних чакавских диалеката да у њима *ч* прелази у *ц* према млетачком талианском изговору (они се због тога и неких других црта називају цакавцима).

Одавде се види двоје: а [1]) да Иванић није имао никакав план у црпењу диалекатских речи из првих извора и 2) да уопште није познавао диалекте наше и није могао да обради њихов однос према књижевном језику. Ово ће се последње видети и из разматрања других особина Иванићева „Огледа”.

5. Питање је сада, како је ограничен обим књижевних дела из којих је грађа црпена. Другим речима, из којих је књижевних дела материјал црпен. Потпун преглед тих дела ми ћемо видети у другом одељку овог извештаја; а сад ћемо се задржати на принципу којег се држао Иванић и примени тога принципа у „Огледу”. Овде је питање пре свега о употреби дела Хрватских књижевника.

О томе он вели да је материјал црпен „из неколико... главнијих и за овај посао од вредности, новијих хрватских књижевника, употребљених с опрезношћу и обазривошћу, из разлога добро знаних”... Ова неодређена реченица не даје много; она показује и овде потпуну беспринципност. Или је требало узимати писце из западне половине нашег народа, наравно, најтипичније и најизразитије или није требало. У првом случају требало их је узети из времена када су Хрвати пригрлили заједнички књижевни језик па до данас, наравно, узимајући оно што је најпотребније. Овако Иванић и овде меша две тачке гледишта. Познато је да код хрватских писаца има много извештаченог, ненародног, рђаво скованог и неправилног; „обазривост” и „опрезност” о којима говори Иванић требало је употребити да, вероватно, такви елементи не уђу у речник. Међутим по томе мишљењу, све то, у колико се налази у књижевном је-

¹³ На овом месту А. Белић уводи принцип раздвајања одредница различитог порекла/основа, што ће и у другој половини 20. века чинити важан принцип у раздвајању и представљању хомонима.

зику, мора ући у речник нашег књижевног језика; али у речнику мора бити показано да не ваља, ако је заиста тако. Јер за наш књижевни језик и даљи развитак биће много корисније да се у његову речнику покаже да нешто не ваља него да се остави да се и даље употребљава у књижевном језику, и да се о томе ништа у речнику не говори.

У „Огледу” сам видео да се Иванић позива једино на Б. Шулека и В. Мажуранића, управо на њихове речнике; ни на једнога писца хрватскога Иванић се не позива. На тај начин тај део наше књижевности, стварно, испао би из овога речника. Оваква „опрезност” и „обазривост” могле би, по моме мишљењу, бити само штетне за речник нашег књижевног језика. Он не само што би био знатно непотпун и не би давао потребних обавештења о великом броју речи нашег језика, него би био и оличена негација јединства књижевног језика нашег народа. Место својим тумачењима да уклања непотребне и погрешне речи из нашег књижевног језика и тако утире пут потпуној заједници у овом правцу, он би овим подвајањем помагао стварању правога двојства у развоју књижевног језика.

6. Иванић је имао да уреди свега 24 стране текста и доста времена на расположењу да свој материјал испита са свих страна; он је занемарио све друге стране у изношењу особина свога материјала сем семазиолошке, значења речи. Зато смо у праву бар ту тражити од њега тачност и исцрпност. И с те стране обрада Иванићева није ме могла ни у малој мери задовољити.¹⁴

Он даје овакву дефиницију значења глаголске именице владање: „име делу што је постајало радњом која је и у вербу владати, у правом, пренесеном и мисаоном значају”. Има случајева када владање (= влада) значи дело, али несумњиво оно значи обично акцију, радњу. Иванић је навео у овом свом речнику још две глаголске именице: борење и вабљење, и за прву од њих он вели да претставља „име радњи која је у вербу борити (наравно, требало је ставити борити се), а за другу опет „име делу које је постало радњом верба вабити”. Уз „владачки” износи да је као придев само „присвојни”, а значење квалитативно да има само као прилог; међутим такво значење има и као придев. Уз борбен не наводи се једно од најобичнијих савремених значења: жељан борбе, способан за борбу, жива, немирна духа; већ се износе примери са значењем блиско

¹⁴ „Семазиолошка”, значењска страна речничке обраде по А. Белићу је везана примарно за одређивање значења и систематско представљање давањем типских дефиниција, као и одређивање дефиниционих модела према врстама, групама и класама речи. Из овог разлога он у наставку текста замера М. Иванићу због недоследности у дефинисању глаголских именица: владање је нпр. „име делу што је постајало радњом која је и у вербу владати, у правом, пренесеном и мисаоном значају”; док је борење „име радњи која је у вербу борити”.

везаним са именицом борба. „Да би ракиција ... ватраоцима, за владање ватре (управљање ватром) потребнима.... управљати могао... Мислим да је тачније да је стављено као тумачење „савлађивање ватре”. Овај пример он је навео да покаже да се овде замишља да владање врши ватру – међутим је јасно да у примеру тога немамо! Овде је Иванић помешао генитив субјективни и генитив објективни у истом примеру? У истом ступцу меша и категорије значења: пример – „да се задобије владање над вољом и умом противника он одваја од примера као „владање над самим собом”, а спаја са примерима који значе трајање више него владање на пр. „владање редње”. Уз реч влада не види се јасно да је значење власт старије и да се у новије време готово сасвим изгубило. За владавину вели да значи, дајући јој најопштије значење: „начин, облик, правац и ред владања, које види, као и област над којом се простире”; међутим није требало ту конкретизирати, већ изнети опште значење (на пр. владање према ономе што је и за њ карактеристично, само владање и оно над чим се владање простире), а конкретне случајеве изнети при излагању примера. Пример „Једна носи стрелу: ако нас устрели, ту ће нам ва гроб (смрт, крај живота) бити” сматрам да није добар уопште и претставља пометњу самог писца, јер „ва гроб бити” не значи ништа; „ва” је сасвим непотребно и бесмислено; „гроб” није требало тумачити, већ је требало протумачити „ва”. Уз баба М. Иванић наводи, по Б. Ђаји, да значи и „котва”; али Б. Ђаја вели да се „котва” тако назива у шали, па је тако требало и рећи; јер стварно овде имамо посла са „метафором” која још није дала дефинитивно значење.

Иванић пише борити и наводи његову транзитивну употребу у два сумњива примера; међутим за савремени књижевни и народни језик требало је изнети само борити се, као што је и Караџић учинио, и истаћи ненародност транзитивног значења. Тако исто примери типа душом се бори врло су, сумњиви, и то је требало подвући, што није учинио Иванић; већ их прима као поуздане. – Синтаксичка страна врло је слабо претстављена код Иванића. Да узмем један типичан пример. За реч владање дато је много примера, међу којима има доста са провинциалном употребом падежа, на пр. који (мудри старци) ће му бити помоћници у владању пука им да њему... преда владање (= управу) својега богатог имања или владање над самим собом и сл.; али између ових 80 примера нема ниједног у којем би уз владање стајао прост инструментал (владање земљом, народом, собом и сл.) као што је најобичније у савременом језику. Уопште Иванић не обраћа никакву пажњу на синтаксичку конструкцију глагола или других речи.

Ја бих могао да наводим још дуго, чега нема на 24 стране Иванићевог текста; али ја ћу то оставити. Само морам напоменути да поменуте грешке и недостатке не треба објашњавати тежњом уредничковом за краткоћом и сабијеношћу. Напротив? У другим случајевима има много непотребнога и сувише опширнога. На пр. непотребно је да се уз владачки наведе цео стубац примера који исто значе; уз вабљење има у 50 реди најразличнијих примера како се стока ваби; уз реч борац нема никакве мере у непотребном цепкању значења и примера: пошто је истакнуто о примени речи борац у духовној борби није требало засебно наводити примере за духовног, засебно просветног, засебно политичког, политичко-економског и финансиског борца!¹⁵

Уз баба 1) има сувише непотребних примера; реч баба у значењу справе за исправљање кућа, зграда објашњава се у 25 реди текста, као да је ово каква техничко-машинска енциклопедија!

7. Иванић је сматрао као нарочито потребно да истакне да није оставио у своме „Огледу” ни једну реч без обележавања акцента и његових промена. Пошто је наш акценат и добро испитан и добро описан, нисам ни помишљао да ћу и у томе правцу морати „на чему замерити писцу „Огледа”. Моје је изненађење било велико када сам видео да нема готово ниједног обележавања којему се нешто не би могло замерити: било на томе што нису поменути они облици које је ваљало поменути, било на погрешном обележавању уопште или чему сличном.

а) Код именица мушког рода вабњћ, владавинац и сл. било је довољно да се наведе gen. sing. и gen. plur. – сви се остали облици разумеју по себи;

б) код именица средњег рода као борење није требало бележити ништа друго сем nom. sing. јер у свима падежима акценатске прилике остају исте;

γ) код именица баба, бабаја, владалица, бабајица, бабајка и сл. било је довољно навести само gen. plur. који се каткада баш код Иванића не наводи, а све остало што се наводи непотребно је, јер се ти облици подразумевају, кад је nom. sing. познат, код именица типа баба, влада и сл. требало је навести acc. sing., voc. sing. и nom. acc. plur., а ти се баш облици – сем voc. sing. – не наводе, – остало било је сасвим непотребно;

¹⁵ На овом месту А. Белић у критици Иванићевог рада раздваја значење речи, које треба дефинисати (примена речи борац „у духовној борби”) од контекста употребе речи, који није предмет лексикографске дефиниције (синтагме духовни борац, просветни борац и др.). А. Белић на истом месту такође заступа принцип навођења ограниченог броја примера, при чему треба одабирати примере који потврђују одређено значење а не и све контексте употребе.

Δ) нешто је боље навођење глаголских облика, али ни ту нема праве системе: од ва̀бити он правилно наводи ва̀бѝм, ва̀бља̀х, ва̀бљен, али је требало такође навести 2 и 3 аор. ва̀би̑; од ва̀бнути правилно је наведено ва̀бнем, али је требало навести и ва̀бнут.

Као што се одавде види, и овде нема смишљености и системе. Јер кад је једном речено да ће се уз извештан облик навести они облици који претстављају од њега отступање или могу претстављати отступања, онда треба тако и учинити; а не наводити облике у којима је акценат исти са речју уз коју стоји, а изостављати оне у којима промене има или може бити.

8. Најчудноватије је што код Иванића налазимо цео низ акценатских погрешака које не сме учинити човек који и најмање осећа наш диалекат.

Тако уз бо̀рба Иванић наводи бо̀рбѐ, бо̀рбѝм, бо̀рба̀, бо̀рбѝ – облике правилне, али непотребне јер у њима главни акценат остаје исти; једино потребни облик бо̀ра̀ба̀ он износи погрешно као бо̀ра̀ба̀. То исто вреди и за ва̀бица где наводи правилно непотребне облике ва̀бица̀, ва̀бица̀м, а једино потребни облик ва̀бица̀, бележи погрешно ва̀бица̀ (...) Уопште и у бележењу других облика он греша (...) уз бо̀рити он наводи непотребно бо̀рим, бо̀ра̀х, а потребно бо̀рен он обележава погрешно као бо̀рен.

Колико грешака на тако малом простору и у тако мало примера! Како то износи у рђавој светлости акрибију Иванићеву, кад га на пр. успоредимо са Даничићем у чијим акценатским студијама има неколико десетина хиљада облика, па међу њима нема ни онолико грешака колико је Иванић учинио у једној-две десетине речи!

9. При бележењу примера из диалекта потребно је обележити нарочито акценат онда када он одступа од нашега обичног књижевног изговора. Када се ти примери наводе, њихова акцентуација мора читаоцима бити јасна. Зато је уредник оваквог речника дужан да пази да се у диалекатским примерима невештим обележавањем акцената не даје илузија да су у тим речима друкчији акценти него што су стварно. Међутим ово имамо стално код Иванића.

(...)¹⁶

10. Иванић је хтео пошто-пото да изнесе и постанак различних основа. То би се могло допустити у оваквом речнику само онда када је израђено у таквом смислу да може пружити користи читаоцу. Уредник само мора имати исти начин објашњавања за иста образовања и мора водити рачуна о савременом стању наука. Ти су разлози нагнали Даничића да пре речника изда и Корене, и Основе и Облике! Само се тако може постићи јединство у изношењу овог материјала, ако се има јединство

¹⁶ Изостављени су примери бележења акцената код Иванића.

у погледима на сва слична образовања. Код Иванића нити има јединства, ни системе, ни познавања савремене науке – на ових цигло дваестак страна!

За владање вели „изведено из part. praet. pass. владан- наставником (sic!) -ије, -ње, -је”, а за борење ... „од чијега је part. praet. pass. и изведена наст. ије, -је”. Бар за ово образовање зна се како је постало и да није постало наст. ије, већ наст. part. praet. pass.; али када су исте врсте образовања, зашто није у оба случаја исти начин објашњавања. За владачки, вели „основа изведена из владал-ц- наставком -ьски, -ски, са промењеним ц у ч пред ь и уметнутим а, пошто је с испало”; и у овом кратком објашњењу има нетачности, али је најнелогичније што се ту један наставак ьски износи у старијем облику, а други ц у сасвим новом месту да се и он изнесе у истодобном облику – ьц -, тако у владавинство говори се о наставку ство место ьство; међутим у владавац помиње се правилно ьц које даје ац и т.д. Ја се нећу задржавати на анализи других његових извођења, јер се већ из и из овога види какве су она врсте. Али се ипак морам задржати на још једном примеру да покажем како од ових објашњења Иванићевих ја не тражим никакву велику ученост него само здрав смисао. Уз владаца Иванић износи у загради: -аоца и -оца, старије -алца, -аоцем и -алцем, -алци, -алаца; осн. изведена из part. praet. act. II владал- наставком ьц, -ц -”. Мислим да није на одмет да у оваквом речнику наставци као делови речи помоћу којих се нове речи образују – буду тачно обрађени. Када се говори о савременом језику, онда је потребно одредити шта се, на основу језичког осећања људи, осећа данас као наставак, а шта као основа. Према томе није свеједно, хоћемо ли ми у владаца рећи данас да је наставак којим је та именица образована -лац од основе влада-, као што је у ствари, или ћемо рећи, заједно са Иванићем, да је основа у part. praet. II владал-, а наставак је ьц! Али да оставимо то. На основу Иванићевих података овако би изгледала промена поменутих именице:

nom.	владацац		
gen. sing.	<u>владаоца</u>	<u>владаоца</u>	<u>владалца</u>
instr. sing.	<u>владаоцем</u>		<u>владалцем</u>
nom. plur.			<u>владалци</u>
gen. plur.	владалаца		

Нема сумње да ово не би дало никакву претставу о промени ове именице, јер кад је И. изнео за генитив -аоца, -оца и -алца – то вреди и за *inst. sing.*, за који он наводи свега два наставка, аоцем и алцем, и за *nom. plur.* за који он наводи само један наставак -алци! Али шта су били потребни Иванићу наставци -алца, -алцем и -алци? Они овако стављени значили би да се подједнако употребљавају у књижевном језику, дакле, владаоца и владалица, а неки и искључиво као владалице, а не владаоци; међутим то, као што је познато, није тачно. Уз владалица ставио је Иванић „старије”; али и то за књижевни језик не мора бити тачно, јер се владаоца развило крајем XIV века, па се према *nom. vladalec* могло развити ново владалица (исп. старије паоци и млађе палци на руци и сл.). А ако је -алца требало да значи да се наставци са л употребљавају у диалектима који уопште не мењају л на крају слога и речи (у средњештокавском, староштокавском и чакавском и кајкавском), онда је то требало рећи. Овако све што је код Иванића речено уноси само забуну и пометњу, не дајући људима да добију и најудаљенију претставу о томе како се та именица мења у данашњем књижевном језику. Требало је да Иванић рече само толико да је у књижевном језику у свима падежима, *sem nom. sing. gen. plur.*, обавезна замена л са о, дакле, владаоца, владаоцу и т.д. према владалице, владалице; да се поред тога о употребљава често и у *nom. sing. gen. plur. vladaoc m. vladalica* и владаоца *m. vladalica*, али да правилни књижевни језик не прима те облике, већ их сматра за погрешне. Ово, што је најважније, Иванић не износи; а оно што он износи, поред тога што је неразумљиво и погрешно, и непотребно је.

Као што се види и овде, поред свега другог, имамо и потпуни недостатак системе или макаквог реда!

11. Није потребно нарочито истицати да се сви ови недостаци огледају и у чисто лексичкој страни овога речника: нигде смишљености и реда. – У борба он наводи синониме и преводе те речи; другде синониме не даје. – Што се тиче самих превода, они се износе као материјал, онако како су забележени у речницима најразличније врсте. – У примерима неки пут се ортографија поправља и дају објашњења, други пут се не чини ни једно ни друго. На пр. он пише „до сад бех под владом мени нови(х) и нејасани(х) чувства (последњу реч не поправља) или уз постојећа у једном примеру он ставља (*sic!*), стр. 20, уз мора постојати на истој страни ставља опет (*sic!*); уз невредими ставља (тако!) и т.д.; али уз хрвати се, хрвач, много и др. не ставља никакав знак; за пример „место у једној стењој планини” не даје објашњења, како је то требало учинити и т.д. – Сваки уредник оваквога речника мора утврдити како ће се понашати према правописним неправилностима којих има тако много код

књижевника. Ја и то не налазим код Иванића. Код речи бабак он ставља ген. бапка, па додаје „неки пишу и бабка”. По овој напмени изгледа као да уредник и ово, допушта као други начин писања те речи! – Најзад, и код свих других знакова нашао сам исти неред и недостатак системе. Кад се позива на коју реч, он ставља “које види на својем месту” или само „које види” или „В” или „спор” и т.д.

12. Иванић је умро, те би се можда неком учинило сувишним говорити оволико о његову „Огледу”. Али ја сам одмах у почетку истакао да је Иванић поштено дао оно што је могао дати. Из свега се види да ни у ком случају не би могао бити уредник оваквог речника. Он за то није имао ни спреме ни способности. Али, и поред тога, његов рад на прибирању грађе био је Академији од несумњиве користи.

Али ова оцена „Огледа” показала нам је, бар делимично, какав треба да је уредник оваквог речника и са чим све он мора бити начисто пре него што приђе обрађивању речничке грађе. У исто време овај нам је „Оглед” показао какве је врсте речничке грађа Академијина. Истина, овде је дат само врло малени део те грађе, и то још у обрађеном облику, тако да се из тога још не види шта нам је од Иванића у том правцу остало. С друге стране, и после смрти Иванићеве, нарочито за последње две године, на Академијиној грађи је доста рађено, тако да се њена потпуна карактеристика може дати само на основу непосредног испитивања грађе наше Академије, шта ћу дати у другом одељку овог Извештаја. Тада ће се видети, у великим размерима, основне црте нашег речника и тада ће тек јасно бити, шта и у ком правцу треба још предузети.

II. СТАЊЕ ГРАЂЕ: ЊЕН ОБИМ.

1. Да би се утврдило стање грађе и њена вредност прегледани су, поправљени, попуњени и допуњени картони (каталози) црпених дела: а) по презименима писаца, б) по скраћеницама употребљеним на листићима и в) по годинама у којима се које црпено дело појавило.

Даље је извршено сређивање и чишћење листића од почетка исписивања до данас, дакле од јесени 1894 год. до данас. Било да су листићи сређени по општем азбучном реду, било по посебном само за дотичну књигу или да су сложени по странама исписивања, данас се за овако црпено дело зна где су му листићи и у каквом се стању налазе. Из даљег излагања ће се видети, зашто су листићи остављени досада у тако подвојеним групама и како треба у том правцу даље са њима поступати.

2. Рад на подвлачењу књига и исписивању листића није рађен са истом интензивношћу за све време од тридесет година од како се ова грађа купи.

Од краја 1894 до краја

1898 год. подвучено је	90 књ.,	исписано је	88 књ. са 116.860 лист.
1899 " "	136 књ.,	" "	136 књ. са 165.820 л.
1900 " "	115 књ.,	" "	112 књ. са 113.418 л.
1901 " "	22 књ.,	" "	18 књ. са 30.913 л.
1902 " "	17 књ.,	" "	17 књ. са 25.928 л.
1903 " "	42 књ.,	" "	41 књ. са 73.783 л.
1904 " "	57 књ.,	" "	57 књ. са 97.024 л.
1905 " "	117 књ.,	" "	115 књ. са 100.715 л.
1906 " "	106 књ.,	" "	104 књ. са 83.095 л.
1907 " "	62 књ.,	" "	58 књ. са 79.658 л.
1908 " "	63 књ.,	" "	55 књ. са 53.433 л.
1909 " "	65 књ.,	" "	59 књ. са 43.645 л.
1910 " "	45 књ.,	" "	33 књ. са 27.937 л.
1911 " "	73 књ.,	" "	59 књ. са 21.614 л.
1912 " "	41 књ.,	" "	22 књ. са 21.965 л.
1913 " "	10 књ.,	" "	5 књ. са 6.430 л.
1914 " "	9 књ.,	" "	4 књ. са 5.151 л.
1915 " "	1 књ.,	" "	"

После рата радило се, у почетку, у врло малим размерама све до 1925 год.

1921 " "	14 књ.,	" "	
1922 " "	37 књ.,	" "	
1923 " "	194 књ.,	" "	3 књ. са 1.517 л.
1924 " "	17 књ.,	" "	10 књ. са 9.382 л.
1925 " "	33 књ.,	" "	249 књ. са 145.840 л.

Свега је подвучено 1366 књ., исписано 1245 са 1.224.128 л.

Из овога се прегледа види да је по броју листића урађено највише 1899 год., а одмах после ње 1925 год., али ако додам да [су] у 1925 год. верификована 274 дела, онда је јасно да је од како постоји „Лексикографски Одсек” највише урађено 1925 године. А ако још додам да је велики део труда, можда 4–5 месеци рада, утрошено само на то да се стари материјал проучи у детаљима и доведе у ред са спољашње, чисто техничке стране, онда ће се морати признати да рад у прошлој години у знатној мери претрпела је најплоднију предратну годину у овоме правцу.

3. За речник је врло важно шта претставља 1366 прегледаних подвучених и исцрпљених књига; какве би врсте био овај речник када се његов обим у овом правцу не би ширио. Ако узмемо цифру око 1280 књижевних дела, онда ћемо видети да су то дела од 510 писаца. Не може се рећи

да као количина то није довољно, али је главно – која су то дела. Од тих дела има 112 превода, остало су оригинална дела.

Када се наш списак прегледа, видеће се да дела штампана ћирилицом према делима писаним латиницом стоје као 1249: 28. Ако прегледамо тај списак, број „хрватских” писаца свешће се на минимални број. Те су књиге:

а/

1. Maretić Tomo, Gramatika i stilistika srpskoga ili hrvatskoga jezika, Zagreb 1889.
2. Stojanović Mijat, Šala i sbilja, Senj, 1879.
3. Vodopić Mato, Tužna Jele, Dubrovnik 1901.

(...)¹⁷

Да би се видео унутрашњи смисао оваквога избора латиницом писаних књига, поделићемо их на шест група на које се оне, природно, сведе:

а) Речници граматике или речнички материјал: Маретића, Адамовића (речник), Веселић (Воћарство), Пихлер (Биље), Шулек (биљарство), Себишановић (Хелминтхологијске биљежке), Мојо Медић (ихтиологија). Иако ово не иде у хрватску књижевност и овако пробрано, ово је сувише мало; с друге стране, овде има више термилошкога материјала (него материјала књижевнога језика). Зато је питање, колико ће од овога свега ући у овај речник. Међутим као материјал, када су се узела дела из неких струка, морао би се узети материјал и из других струка; а он је врло велики. Али, стварно, тиме би се купила грађа, на првоме месту, за термилошке речнике.

б) Другу групу чине збирке народних умотворина: „фолклорног материјала М. Стојановића, Јукића и Крауса. Интересантно је да овде нису ушле збирке, врло драгоцене и велике (као што је на пр. Матице Хрватске и толике друге), а ушле су збирке Краусове из којих мало што и може ући у овакав речник. Дакле, грађа из народа, и то врло непотпуна.

в) Трећу групу писаца образују писци из Дубровника и Боке Которске, било да се они сами сматрају као Срби или Хрвати: М. Водопић, И. Војновић, Л. Војновић, Ст. Љубиша, Др. Медо Пуцић, Дум Иво Стојановић, Јован Сундечић. Они су, свакако, узети само зато што се сматрало да пишу чистим српским језиком, да се не налазе под оним утицајима и на оном путу развика књижевног језика на којем се налазе Загребачки писци.

¹⁷ Следи списак: књ. 1–16 (под а)); књ. 17–28 (под б)); књ. 29–30 (под в)).

г) Четврту групу образују провинциални писци XVIII века: А. Качић, Мулих, Канижлић и Рељковић. О њима сам исцрпно говорио а тако исто и о другим који се у овом прегледу не помињу.

д) Пету групу образује Прерадовић са својим Песничким делима. Како других хрватских писаца у овој групи нема, он је, вероватно, узет због тога што је сматран као Србин. Иако је Прерадовић Србин по пореклу, он, по моме мишљењу, претставља саставни део хрватске књижевности. Узети њега, а не узети ту књижевност у ширем обиму, нема смисла, исто онако као што не би имало смисла издвојити Панчића, само зато што је по пореклу Хрват, из српске научне књижевности и ставити га у хрватску.

ђ) Најнеобичнију шесту групу образују дела хрватских књижевника штампана ћирилицом: И. Мажуранића, Смрт Смаил-аге Ченгића и К. Ш. Ђалскога, Под старим крововима. Ако те писце треба узети у речник, онда их треба узети и у оним делима која нису штампана ћирилицом; а ако – не треба, ћирилска их слова за то нимало не оспособљавају. Може се рећи пре да се не смеју узети у оном издању које за њих није карактеристично. Тако се зна да је језик Ђалскога у издању С. Књижевне Задруге поправљен, мењан, тако да није више ни језик Загреба, ни језик Београда.

Из овога се види, да у грађи за речник нашег књижевног језика нема хрватских књижевника. Оно што има тако је незнатно да се не може ни узети у обзир.

Сада настаје принципско питање, да ли се можемо овако ограничити само на ћирилска дела наше књижевности. Видели смо шта говори Иванић у своме уводу. Он предлаже обазривост и опрезност у томе правцу. Али ми смо видели да то не могу бити критерији за грађу у нашем речнику, већ оно што у нашем књижевном језику постоји. „Обазривост” и „опрезност” треба препоручити писцима када позајмљују речи један од другог и када шире оно што не ваља; али у речнику мора и то бити споменуто и мора бити истакнуто да не ваља.

Питање о обиму великога речника наше Академије једно је од основних питања. Замислимо да је остварено оно што се замишљало у некадашњем уређивачком одбору овог речника, да су изостављена сва дела штампана на западу нашег народа. Подвојенство у нашој књижевности био би несумњив резултат тога ускога погледа. Хрвати би саставили речник свога књижевног језика, и оно што треба да се састави и приближава – почело би да се раставља све више.

Али не само формално него и стварно – такво ограничавање нашег Академског речника било би за њ фатално; он би од дана свога штам-

пања био непотпун, крњ, једностран и провинциално замишљен. То не би смело бити ни пре нашега ослобођења и уједињења, а камо ли сада! Ми несумњиво имамо један народни и један књижевни језик; али подвојеност политичка учинила је да књижевни језик на западу добије боју тамошњих народних диалеката и, у једно време, свој правац развитака, док је књижевни језик у источној половини ишао својим развитаком, држећи се, у главном, традиција Вукових и Даничићевих. Али и поред тога што је на западу било доста лутања (хтело се узимати много из старих књижевности, из свих диалеката, нарочито се гледало да се туђе речи избаце, па биле оне и дубоко укорењене у народном језику и сл.), ипак што се више приближавамо данашњем времену све је већа тежња да се њихов језик приближи Вукову и Даничићеву. У тој атмосфери састављен је и речник Броза и Ивековића и граматика Маретићева. У тим књигама обрађен је искључиво језик Вука и Даничића и народних умотворина. Према томе те књиге имају практички задатак – да покажу шта су Вук и Даничић и како су употребљавали. Ове су књиге имале нарочити циљ: да том правцу Вукова и Даничићева језика упуте хрватску књижевност, да се у граматички и речнику изнесе само оно што је несумњиво добро и оправдано.

Према томе, књижевни језик, који се не може мењати за кратко време, почео је и код Хрвата добијати традиционалне црте Караџићева језика.

Тај део нашег књижевног језика не може се оставити занемарен. У речнику књижевног језика мора се огледати и пут којим је наш књижевни језик у XIX веку ишао и резултати до којих је дошао. Како се наш савремени књижевни језик оснива на народном језику целе наше земље, то ако желимо да речник наше Академије постане заиста речник књижевног и народног језика (јер се прво без другог и замислити не може), онда он мора обухватити све лексичко благо нашег књижевног језика од Вука Караџића у источној половини и од Илирскога покрета у западној до данас.

Што се тиче народног језика, о којем ће бити овде још говора, у овај речник морају ући оне народне речи које имају лексичкога значаја (које не показују само разлику по диалекатским гласовним особинама), а које су ма где изнесене у ово време, т.ј. од почетка новог књижевног језика до данас.

По себи се разуме да се овако отсечни датуми, као почетак рада В. Караџића и Љ. Гаја, не смеју узети апсолутно. Несумњиво и Ј. Рајић и Доситеј Обрадовић, први само неким својим делима, други – свима, а тако исто и неки други књижевници морају ући у изворе из којих се грађа црпе; јер су они утицали на савремени књижевни језик и били врло популарна лектира многим генерацијама. Али они нису још прави осни-

вачи савременог књижевног језика: то је, с једне стране, Вук Караџић, а, с друге, Илирски покрет. Чинећи тако крупне датуме у стварању нашег савременог књижевног језика, они морају чинити и основицу излагања развита савременог књижевног језика.¹⁸

Као што ће се видети из прегледа који наводим, „Лексикографски Одсек” има довољно исцрпних дела из ћирилске литературе; по негде би се још по нешто морало допунити; то не би претстављало великога труда. Али хрватски књижевници, књиге писане латиницом готово су сасвим изостале.

То је велики недостатак ове грађе који се мора и који се може поправити. Није потребно из тих писаца вадити све што је истоветно као и у других, већ оно што се, ма у ком правцу, одликује од онога што смо имали код писаца источне половине нашег народа. По себи се разуме, ово се може одржати само, у главном; а ако буде по негде и истог материала, он се при штампању може лако скратити.

Могло би се запитати, шта ћемо са „обазривошћу” и „опрезношћу” о којима Иванић говори у уводу свога Огледа. Да ли се неће више нашкодити нашем језику него што ће му се помоћи када се изнесе све што је добило право грађанства у књижевном језику западне половине нашег народа и што наилази на толико негодовање код продужавалаца Караџићевих и Даничићевих традиција.

Негодовања има на обема странама. Није све добро, разумно и у духу нашег народног језика што се увукло и у језик источне половине, исто онако као што није рђаво све оно што је у западној половини друкчије него код нас. И исто онако као што је његова оптужба неоправдана да Београђани кваре језик, тако исто није све рђаво ни што из Загреба долази. Зато је баш потребан речник у којем ће све то бити покупљено и у којем ће се рећи шта је добро и правилно, шта је просто „копирано”, шта је позајмљено, шта је архаизам, шта се може заменити бољом речју и сл. У том правцу је један од врло значајних задатака овог речника: да изнесе пред наш народ све што се налази у нашем књижевном језику,

¹⁸ Говорећи о одређењу доње, хронолошке границе грађе за Речник САНУ (а тиме и границе савременог књижевног језика) А. Белић у своју лексикографску мисао уводи двојно становиште: историјско и теоријско. У историјском смислу, А. Белић признаје писцима старијим од Вука (Ј. Рајић, Д. Обрадовић) примат у употреби народног језика као књижевног; док, са друге стране, у теоријском смислу он стоји на становишту да Вук и Илирски покрет чине „праве осниваче савременог књижевног језика”. Двојност Белићевог становишта о доњој граници књижевног језика задржаће се као теоријско-лексикографски оквир за израду РСАНУ и у другој половини 20. века.

да покаже шта одговара духу нашег народног језика, а шта не одговара. Књижевници наши и писци, који воде рачуна о своме језику, који желе да им језик, има све лепоте народног језика, загледаће у тај речник кад год посумњају у што.¹⁹

Такав речник постаће извор за многобројна проучавања нашег књижевног језика и за практичне речнике у којима се може обрађивати само једна страна нашег књижевног језика: позајмљене речи, рђаво начињене речи, погрешке у синтаксичкој употреби речи, речник синонима, различни језички саветници и т.д. Код свих народа такви су речници постајали прави рудници за вађење грађе за целе научне грађе.

Питање је, да ли се то може, и у којем се времену то може извршити. Извршити се може, и то, релативно, брзо; али све то зависи од организације рада самог „Лексикографског Одсека” о којој ћу ниже засебно говорити.

Остаје ми сада још да наведем из којих је писаца ћирилске књижевности црпена грађа. Списак се износи у азбучноме реду.

1. Авакумовић Ј. Ђ.:	права	5
2. Аврамовић Димит.:	историја	1
3. Аврамовић Михаило:	привреда	1
(...) ²⁰		
4. Од ових 1280 дела иду у:		
а) Књижевност, скупљена дела, беседништво		74 дела
б) Поезију / стихови)		100 дела
в) Романе, приповетке, новеле		263 дела
г) Драмска дела		65 дела
д) Збирке народних умотворина		33 дела
ђ) Речнике, језичка дела		38 дела
е) Биографије		33 дела
ж) Историју		67 дела
з) Естетику, уметност		10 дела
и) Етику, морал		43 дела

¹⁹ За разлику од двојаког одређивања доње хронолошке границе савременог књижевног језика, код питања хоризонталне, територијалне границе језика А. Белић заступа јединствен принцип широке основице – како у дијалекатском, тако и у жанровском смислу (в. доле). Овим се А. Белић наслања на ставове С. Новаковића о истом питању (Новаковић 1888).

²⁰ Следи списак од 510 аутора са 1280 пописаних и по жанровима разврстаних дела.

ј) Педагогију	17 дела
к) Религију	11 дела
л) Филозофију	24 дела
љ) Етнографију, фолклор, етнологију	109 дела
м) Географију	21 дело
н) Путопис	15 дела
њ) Културно-политичке и социалне списе	44 дела
о) Правништво	21 дело
п) Привреду	68 дела
р) Хигиену, медицину, санитет	28 дела
с) Природне науке	75 дела
т) Математику	59 дела
ћ) Финансије	4 дела
у) Саобраћај	13 дела
ф) Војне ствари	29 дела
х) Календари	3 дела
ц) Разно	13 дела

Из овога се види да су врло широко и богато заступљене све струке. Питање је само да ли су равномерно заступљене и да ли ће бити умесно да материјал из 59 математичких дела, 75 привредних уђе у потпуности у овај речник књижевног и народног језика. Да ли тиме неће у њему бити сувише техничких назива који би му дали сасвим друкчији тип него што ми желимо да он има.

Ја мислим да овај материјал, иако који пут непотребно стручан и технички непотребан, не мора бити никаква сметња правилном уређивању овог речника. Задатак је сваке Академије па тако и наше, да створи термилошке речнике од онога материјала који у нашој култури и науци постоји. Потребно је само одредити критериуме на основу којих ће се материјал за термилошке речнике остављати засебно, а у Академијин речник књиж. јез. унети само оно што је најпотребније.

Да би се имала одмах у почетку полазна тачка, ја мислим да би се могло утврдити да у овај речник могу од специјалних речи ући само оне које су добиле у књижевности право грађанства и оне које носе предмети опште употребе или речи које су саставни део општег културног образовања. Иако и ово није још довољно прецизно (апсолутна прецизност овде уопште не може ни бити) –, ипак може послужити као мерило. Све остало ишло би као грађа за термилошке речнике које би, у току

времена, издала било наша Академија сама било у друштву са којом другом институцијом.²¹

5. Међу именима писаца, како у т. 3 тако и у 5., нису наведена имена многобројних писаца црпених по различним листовима и часописима. Њихова имена, у колико се то могло утврдити, наводе се у списку који се ниже саопштава.

Број црпених часописа и листова (без повремених издања) достиже 32: 1) Дим. Давидовића Забавник, 2) Ђ. Рајковића Бршљан, 3) Богословски Гласник, 4) Рударски Гласник, 5) Ђ. Поповића Даница, 6) Ст. Новаковића Вила, 7) А. Хаџића Матица, 8) Српски архив за целокупно лекарство, 9) Бранково Коло, 10) Јавор, 11) Отаџбина, 12) Новине Српске (бечке), 13) Србске Новине, 14) Цариградски Гласник, 15) Просветни Гласник, 16) Србске Народне Новине, 17) Српски Дневник, 18) Србски Народни Лист, 19) Наставник, 20) Трговински Гласник, 21) Босанска Вила, 22) Здравље, 23) Одјек, 24) Дневни Лист, 25) Политика, 26) Српске Новине, 27) Српски Технички Лист, 28) Финансиски Преглед, 29) Царински Гласник, 30) Дело, 31) Звезда, 32) Српски Књижевни Гласник.

Ови су листови врло неједнако црпени. Релативно су највише подвлачени Српски Књижевни Гласник и Српске Новине. Великим делом подвлачен је само по један број или по један писац. По један писац црпен је из Цариградског Гласника, Богослов. Гласника, Трговинског Гласника, Дела, Дневног Листа, Наставника, Просветног Гласника, Политике, и Одјека. Отаџбина је црпена само за 1875 год.

Нема никакве сумње да овај материјал мора бити попуњен, нарочито грађом из дневних листова. Наш журналистички језик необично се развио. Међу публицистима има их који су имали снажан стил. Сетимо се писања Пере Тодоровића у „Малим Новинама”, стила уводних чланака у „Виделу”, у „Одјеку”; из новијег времена истицала се необично својим језиком Јакшићева „Штампа”. Својим апстрактним стилем одликовао се Свет. Симић у „Уставној Србији”, велики број писаца чланака у „Политици”, „Самоуправи” и „Времену”. Међу сасвим новим часописима / „Мисао”, „Политички Гласник” и др. / има их о којима се мора водити рачуна.

²¹ Тврђом да је темељнија лексикографска обрада термина предмет засебних, термилошких речника, А. Белић је поставио критеријални основ за (не)увођење нових термина у Речник САНУ. У том смислу, он је дао начелну смерницу „да у овај речник могу од специјалних речи ући само оне које су добиле у књижевности право грађанства”. Овим је А. Белић истакао значај раздвајања општих речника од специјалних односно специјалне лексике од општег лексичког фонда, што се данас истиче као важно питање у омеђавању различитих области у теоријској и практичној лексикографији и речничкој типологији.

Тако се исто и међу старијим морају многи ексцерпирати, бар у главним политичким рубрикама, као „Видовдан”, на којем је сарађивао Даничић, „Млада Србадија”, и у знатно већим размерама Ђорђевићева „Отаџбина”, „Летопис Матице Српске”; затим различни покрајински часописи и листови, дубровачки, цетињски, мостарски, сарајевски и др.

Живи, разговорни језик нигде се, у моментаном стварању тако добро не огледа као у дневној и повременој штампи. Само из те грађе не треба узимати све него што је за њу нарочито карактеристично. Овоме би се додале и стенографске белешке Скупштине и сличан материјал овоме у западном делу нашег народа.²²

Наводим овде списак писаца црпених у часописима и дневним листовима.

СПИСАК

црпених писаца по разним листовима и часописима

Р. Број	ПИСАЦ	ЛИСТОВИ
1.	Александровић	Матица II
2.	Андрејевић Јован	Даница VI
3.	Ан. Е. Ђ.	Даница IX
(...) ²³		

НАПОМЕНА. – 1., Поред ових писаца налази се у листовима повећи број писаца који су се потписали само иницијалима; – 2., има их потписаних псевдонимом [псевдонимом]; – 3., има их који се уопште нису ни потписивали, и најзад, 4., има страних писаца, чији су списи преведени и као преводи штампани с потписом преводиоца или без њега.

Сви ти случајеви, сем неколико изузетака, нису унесени у овај списак, те је у толико општи број смањен за коју десетину.

6. Да би се добио тачан и згодан преглед црпених књига досада, ја наводим овде један списак који ће бити драгоцен за даље прибирање грађе. Он показује пре свега, колико је књига и какве садржине црпено из сваке године почевши од 1756 год. Тај списак треба да покаже где су празнине које треба испунити.

²² Као што је из изложеног видљиво, појам „живог, разговорног језика” А. Белић посматра као подврсту књижевног језика, али и као независан идиом, који је развијен из књижевног језика и обogaћен, лексички и стилски, у подражавању (раз)говорног стила.

²³ Следи списак од 348 аутора црпених из часописа и дневних листова.

Сем тога из овога ће се списка видети и по каквим је издањима црпено, да ли по оним који су издали сами писци и која се јављају једино меродавним у питањима текста или по доцнијим. У исто време је показано, да ли је које дело било оригинал или превод и да ли је штампано ћирилицом или латиницом.

Ево тога прегледа.

(...)²⁴

7. Уредник грађе умро је за време рата, изван Београда. Београд је био под туђином, тако да је по нешто грађе могло у самоме Београду пропасти, а по нешто је могло пропасти и код уредника. Има књига које су у „Прегледима” исподвлачених и исписаних књига обележене као подвучене и исписане, а које је вероватно тек требало подвући и исписати. Има, најзад, дела која треба набавити, да би се верификовање исписане грађе могло извршити. Да би све то јасно било саопштавам овде четири списка у којима је све то обележено.

А. СПИСАК књига у којима речи нису подвучене, или – ако су подвучене нису исписиване.

1. 445/528 Љубибратић Мићо, Коран, превео., Београд 1895
 2. 511/434 Бан Матија, Дјела, I део, књига VII., Београд 1892
 3. 512/434 Бан Матија, Различне пјесме, књ. VIII., Београд 1892
- (...)²⁵

Б. СПИСАК књига којих нема по инвентару, или их уопште није било него су позајмицом подвучене и исписиване па потом враћене.

1. 155/245 Новаковић Стојан, Крцалија, превод, Београд, 1863
 2. 183/189 Петровић П. Његош, Луча микрокозма, Београд, 1846
 3. 249/283 Маретић Т., латин. Граматика и стилистика, Загреб 1899
- (...)²⁶

В. СПИСАК књига или листова које треба набавити ради ревизије листића у првобитном издању.

1. Д. Обрадовић, Пјесне о избавленију Србије, Вијена 1789
 2. Д. Обрадовић, Живот и прикљученија, 1783
 3. Дим. Давидовић, Забавник за 1819 и 1820 (Вијена) и 1816 и 1818
- (...)²⁷

²⁴ „Преглед црпених дела по годинама издања” дат је у овом спису на стр. 62–66 (в. илустр. 3).

²⁵ Следи списак од 70 књига.

²⁶ Следи списак од 61 књиге.

²⁷ Следи списак од 75 књига.

Г. Списак књига из којих су исписивани листићи (бар је њихов број забележен у Прегледу), али ти листићи нису нађени у орманима.

1. 655/550 Прерадовић Петар: Пјесничка дјела, Загреб листића 4860
латиницом
2. 731/942 Мил. Глишић: Л. Толстоја Крајцера соната, листића 450
Београд 1892 (II изд.)
3. 736/706 Веселин Кр. Ј.: Воћарство т.ј. неговање, листића 20
латиницом Осек 1848

(...) ²⁸

8. Да се види како се схватило скупљање речи у народу, показаћу каквог материала у том правцу има у „Лексикографском Одсеку”. Одмах ћу напоменути да је главни правац тога рада био – потстаћи да се речи купе у самоме народу. Лексикографски је Одсек добио велики број тако скупљених речи. Њих има преко 400.000 речи, т.ј. толико је листића. Да се види, ко је купио речи, навешћу десет највећих збирака народних речи:

- Андрије Јовићевића, учитеља, из Црне Горе 18.747 речи
- Ђ. Николајевића, из Далмације и Херцеговине 18.075 речи
- Јована Борјановића, учитеља, из Босне, Херц. и Срема 12.000 речи
- Змаја Јована Јовановића, песника, из Војводине и других крајева 8.225 речи
- Милана Влаинца, студента, из Врање и околине 8.000 речи
- Тодора Димитријевића, приправника телеграфског, из Врање 6.695 речи
- Новака Радоњића, сликара, из Бачке 6.684 речи
- Јована Воркапића, професора, из Баније 5.148 речи
- Милана Обрадовића, новинара, из Беловара 5.010 речи
- Луке Грђића-Бјелокосића, богослова, из Херцеговине 4.000 речи.

Из овога краткога прегледа најкрупнијих скупљача види се како су они били разних професија и како су били свакако различно оспособљени за овај посао. Зато се цео њихов материјал може узети као грађа и полазна тачка за право описивање народних речи. Таквих скупљача, као што ће се видети из списка који прилажем, има 197. Један део њихових листића (око 200.000) прегледан је, исписан на листиће и сређен; остали се налазе у забелешкама својих скупљача.

Нема никакве сумње да ће у овом материјалу, који по својој обиљу премаша неколико пута величину речника Караџићева, бити много драгоцености; али је, мислим, за свакога јасно да се све ове збирке, груписане по крајевима, морају у самим крајевима где су скупљане верификовати.

²⁸ Следи списак од 8 књига.

То морају чинити стручно образовани људи, који ће овај посао свршити са свом тачношћу и поузданошћу коју послови ове врсте изискују. Јер би било недостојно и наше Академије и самог дела које она спрема да овај материал буде дат ма у ком правцу неисправно.

Међутим да ће бити много непотпуног и у бележењу овог материала и у означавању његова значења – то је несумњиво. Сетимо се само оног материала који је Караџић, у II^{том} издању свога Речника, саопштио из различних крајева нашег народа. Видело се да у њему има доста нетачности најразличније врсте. Колико ће таквих нетачности бити тек у материалу наших скупљача!

Дакле, пре него што се овај материал убаца међу листиће речника, он мора бити проверен на лицу места. Без тога се он не сме употребљавати.

Ево прегледа скупљача Академијиних збирака речи из народа, чије су збирке раније уређиване, али које чине тек половину целокупног материала који Академија има.

СПИСАК

скупљача речи из народног говора и књига, ван Лексикографског Одсека.

Р. Број	СКУПЉАЧ	ЗАНИМАЊЕ	БРОЈ РЕЧИ	ОДАКЛЕ СУ РЕЧИ
1.	Аршинов Паја	професор	177	из Баната
2.	Бабић Станојло	професор	8	из Босне (Бијељина)
3.	Бајић Душан	студент	480	из Херцеговине, Босне, Санџака
4.	Бајић Милан	богослов	66	из Дебра, Тетова, Косова
5.	Бајић Светозар	учитељ	844	из Баната
(...) ²⁹				

Свега: 203.411 речи (листића)

НАПОМЕНА. – Сем ових прегледаних, неписаних и сређених збирака има још велика количина речи (преко 200.000) неисписаних и непроверених.

9. Као што се из овога могло јасно видети, овај материал онакав – каква је сасвим је случајног карактера. Ко је хтео скупљао је грађу, слао је Лексикографском Одсеку и он ју је откупљивао. Само нешто материала има црпеног из штампаних књига (из „Јавора” за 1877, 1879, 1881, 1883, 1884, 1893; „Словинца” за 1880, 1889; „Н. Зете” за 1889; „Земљака” за 1871, Нове „Искре” 1904; „Трубе” за 1908); то црпење није вршено ни систематски нити је црпено из најбољих извора.

²⁹ Следи списак од 197 скупљача.

По моме мишљењу, и у овом се правцу мора обрадити принцип од којег се може у даљем раду одустајати. Исто онако као што књижевност целог нашег народа од горе утврђеног времена до данас мора бити предмет црпења речничке грађе, тако исто и народни језик, ма из кога краја нашег народа био, који ће ма у којем облику ући у речник наше Академије. По себи се разумева да ће те речи бити уношене само онда када представљају лексички значај ма с које стране.

У данашњој литератури нашој има двојакога материала: има збирака речи и има диалектолошких текстова. И једно и друго, увек верификовано на лицу места, мора бити потпуно и систематски исцрпено.

10. У основици нашег књижевног језика налази се један народни диалекат штокавског говора. Питање је сада, да ли само тај диалекат, штокавски, треба да послужи као извор за црпење лексичке грађе или и остали основни диалекти наши: чакавски и кајкавски.

И ово се питање може решити једино са тачке гледишта целокупног развита нашег књижевног језика. Истина је да је Караџић за основицу књижевног језика узео један штокавски диалекат: али је он сматрао да тај штокавски диалекат мора бити критериум само за општу („опћениту“) правилност која се огледа у једнакости спољашње стране језика: гласова и облика. У гласовима је допуштао једино отступање у употреби замене јата, а међу облицима није смело бити никаквих разлика. Све се то нимало не тиче речника.

По себи се разуме да је Караџић посветио највећу пажњу речнику свога диалекта; али у њему се налази и велики број речи из других штокавских диалеката, а тако исто из чакавског и кајкавског (исп. код мене Глас 72 200–202). Према томе, он није сматрао да се речнички сме издвојити и једна област наше земље од других.

Однос диалекатског материала према књижевном лексичком материјалу Караџић је обрађивао овако. Када нека реч добије општу употребу, код наших књижевника, онда постаје општекњижевном; а дотле она остаје као покрајинска или провинцијална. Али то не значи да те речи не треба у речнику износити; већ треба означити и где се у народу употребљавају и колико су постале распрострањене код књижевника.

По природи својој наш се књижевни језик мора богатити из народног врела, јер је он, у основици својој народни језик. Отуда се јављају и основне особине нашег књижевног језика и стила. Своју живост и своју изразитост оне добијају из тога за њих животворног додира. Према томе, народне речи из свих крајева нашег народа, без разлике, у колико се употребљавају у савременом језику нашем, биле оне словенског порекла или туђе, морају ући у речник савременог књижевног и народног језика.

Одавде је јасно да се морају употребити све збирке, штампане и нештампане, народних савремених речи и по могућству, сви важнији текстови у којима се може наћи таква грађа. Јер језик наш и у речнику мора бити онако претстављен како је постао и како је продужио да се развија: у вези сталној и интимној народнога и књижевног језика.

11. Али се у изношењу материала мора видети уредникова рука која ће дати читаоцима све што је потребно: а) како реч гласи у народу; б) како би морала гласити у књижевном језику; в) њено значење и употреба у народу; г) колико се употребљава код књижевника; д) који су њени синоними или блиске по значењу речи; њ) да ли је изворна реч или је туђинска.

Дакле, мора се свугде чувати општа правилност књижевног језика, ако се жели да која реч уђе у књижевни језик; мора се, у исто време, означити и умесност њене употребе. Само тако овај речник може бити и у том правцу од користи.

III СТАЊЕ ГРАЂЕ И ЊЕНО ДОСАДАШЊЕ УРЕЂИВАЊЕ.

1. Грађа Академијина речника остала је у четири неједнаке групе, урађена за уреднички посао само у једном своме делу. Стање у којем се она наводи јасно показује да је М. Иванић био задржат у сред посла, да га је морао прекинути и само толико уредити колико му је било потребно за „Оглед”. Али ће се даље видети, да се речник не би могао уопште ни почети радити док цела грађа не би била уређена по једном принципу. Досадашња грађа претставља ове четири групе:

а) Књиге чији су листићи убачени по азбучном реду. Таквих дела има свега 373, дакле, не претстављају ни једну трећину целокупног материјала. Али, као што ћемо видети, и тај материјал нити је дефинитивно уређен, нити је верификован. Остављен је текст онако како су га преписивачи давали. Уопште предратна управа ове грађе сматрала је за своју главну дужност: да грађу прими од сарадника, одбаци оно што није потребно, остало стави у ред, у колико се стизало да се то учини.

б) Књиге чију су листићи на а, б и в убачени у општи азбучни ред, а остали, од г до ш, уређени су по азбучном реду за свако дело посебице. Таквих дела има – 550.

Ове су књиге уређене само на половину. Њихов је број највећи. Како ни њихови листићи нису верификовани, то пре него што би били убачени, могли би брзо и лако бити верификовани, и тек би се тада могли даље са њима поступити. Исп. ниже.

в) Знатно је мањи број књига из којих су речи на а б и в убачене у општи азбучни ред, а остале су уређене по странама за свако дело посебице. Оваквих дела има свега 43.

Са њима није поступљено онако као са оним под б зато што ти листићи представљају врло згодан и већ уређен материјал за верификовање.

г) Најзад, знатан је број књига чији су листићи сви, од а до ш, уређени само за свако дело посебице. Таквих дела има 249.

Она су такође задржата у оном реду као и дела под в, само што су сви њихови листићи верификовани.

Ево спискова тих књига.

А.

Списак књига из којих су листићи потпуно убачени по азбучном реду.

(...)

Б.

СПИСАК КЊИГА

из којих су речи на а, б и в убачене у општи азбучни ред, а остале (од г до ш) уређене по азбучном реду за свако дело посебице.

(...)

В.

СПИСАК КЊИГА

из којих су речи на а, б и в убачене у општи азбучни ред, а остале уређене по странама за свако дело посебице.

(...)

Г.

СПИСАК КЊИГА

ИЗ КОЈИХ СУ СВЕ РЕЧИ ОД А ДО Ш УРЕЂЕНЕ ПО СТРАНАМА ЗА СВАКО ДЕЛО ПОСЕБИЦЕ.

(...)

2. Ја сам изнео овај материјал, да би се видело шта треба још предузети у правцу овога рада.

Ако сведемо сав овај материјал, добићемо ове резултате:

- а) има три стотине седамдесет три књиге, чији је материјал азбучно сређен, али чији листићи нису верификовани;
- б) има осам стотина четрдесет и две књиге, чији материјал није азбучно сређен, али чији су листићи згодни за верификовање. Од

тих књига 274 су већ и верификоване; према томе остало још 568 дела да се верификују.

Ја мислим да даљи рад у овоме правцу мора ићи овим редом: а) да се 568 дела верификују, па пошто се то учини да се б) заједно са 274 већ верификованих ставе у азбучни ред.

На тај бисмо начин добили: 373 књиге са материалом у општем азбучном реду, али не верификованим и 842 књиге у општем азбучном реду са материалом верификованим.

Ја нисам мишљења да оне 373 књиге треба сада верификовати, већ треба оставити да се онај њихов материал верификује који буду уредници употребљавали за речник, јер је врло вероватно да најмање половина материала неће бити употребљена.

Али то не значи да ми треба да имамо две групе материала, верификованог, из 842 књиге, и неверификованог из 373 књиге. По моме мишљењу, тај материал треба саставити са првим, али тако да нарочитим видним знаком верификовани листићи буду обележени. Тада ће уредници, када од целокупног материала за једну реч проберу оно што им треба, знати шта још треба верификовати, а шта не треба.

Верификовање неубачених листића не претставља ни тако дангубни ни тако скуп посао; међутим од убачених листића треба верификовати само оне који су уреднику потребни.

3. Са малим проширењем персонела данашњег „Лексикографског Одсека”, тај се посао може брзо свршити. Мислим да за то не би требало више од једне године дана.

IV СТАЊЕ ГРАЂЕ И ЊЕНО УНУТРАШЊЕ УРЕЂЕЊЕ

1. Већ се из овога што је досада изнесено може закључити да је грађа убацивана сасвим механички и да претставља толико сиров материал да се претходно мора бар толико уредити да уредници речника имају под рукама сав потребни материал и сва упућивања, ако још гдегод има потребног материала. А то значи да целокупна грађа мора бити прегледана према одређеним принципима и листићи морају бити тако састављени да уредник једнога слова не мора тражити материал међу другим словима до онда када га на то упуту забелешка коју је код своје речи нашао.

2. Да би се видело како би било немогуће држати се онога реда који је дат сада убаченим листићима, даћу неколико група примера:

а) под неизбећи находи се неизбежан; под не одрасти – неодрасли (придев); под изуваљати – именица изуваља; под брезовач – именица

брезовача; под село имен. ср. р. – село сунце; под те – нете браћо; под узлов – покидаше узлове место узао; под опулити – опуље; под опходење – опходеније; под очи – очима и под око; под песков – пескови м. под песак; под придевом пирлитан – именица пирлитана (пушка); под прап-рутац исписан је пример „узми једну шаку бибера”, где је подвучена реч бибер; под свуколик – свуколику, а под свиколик – свиколики, под чавал – чавље; под бире – истерāju бириће и т.д.

Може се рећи да се овакве грешке дешавају неуким преписивачима; али је овај материал прошао кроз руке онога ко је материал примао, па ипак није исправљен; он је затим прошао кроз руке онога ко је материал сређивао па ипак и он то све није опазио. То значи да је пажња била недовољна. Међутим овако распарен материал, ма уредник и правилно исправљао све грешке, могао би учинити да много штошта не уђе на свом месту или буде и сасвим изостављено. Исп. на пр. да је „је” (3 л. sing.) седам пута стављено под „је”, а има га и под „јесам” и под „бити”; „си” од јесам није одвојено од си заменице исто као што није одвојено је глагол од је заменице и т.д.

б) Највећи хаос влада у правопису. Када су речи исписиване из дела пре Вукова правописа, негде су превођене на Вуков правопис, негде су остављене у оригиналном препису, а негде је мешано и једно и друго. Врло су недоследно поређане речи са х и без х, сложене речи из две или више простих (пише се и на пред и на лик, али најако намртво и сл.). Затим и у свима другим правцима различне ортографске особине узимане су за гласовне. Пише се „сечкај” м. „счкаји” [sic!], поверсти под утицајем roverzi (= rovzǐ), попутбина и попудбина, совѣст под „свест” и „совјест” а не под „совест” и сл.

в) Код писаца новијег времена подвлачене су речи у цитатима, који су често из много старијег времена, а свакако од других писаца, а није се ни о једном ни другом водило рачуна.

2. Нарочито је велика пометња у навођењу прилошких и других израза, на пр. на брзу руку, у неку руку, по ћуди, Јошаничка Бања, Ђорава Анђелија, врзино коло, здрава Марија, промерити од главе до пете, испустити душу и т.д. који се наводе по једној речи, по именици, по свима речима, у изврнутом реду речи, у правом реду речи и т.д. Уопште у писању израза, метафорских или таквих који претстављају већ читаву сложену реч, нема никаквог реда, на пр. војна оправа и справа војна, јунаци прави под јунак прави, лишење чина, под чина лишење и т.д.

д) Познато је да у сваком језику има гласовних и морфолошких дублета који исто значе; има једнаких речи (хомоними) које имају различна значења; најзад, има синонима, различних речи са истим значењем

и т.д. Све је ово изнесено овде без икаквог реда и плана. Састављени су и испреплетани хомоними, иако значе различне ствари, а синоними или дублети су растављени, без упућивања, иако исто значе и т.д.

Ово све мора бити претходно урађено. Не треба мислити да ја овим тражим да се уређењем овог материала прејудицира сам уређивачки посао. Ја то већ и због тога не могу тражити што овај рад није још отпочет и што људи који овај посао раде – не морају бити доцнији уредници. Али цела грађа мора бити удешена по једноме принципу, тако да сав материјал, механички згруписан, добије будући уредник у руке. На тај начин морају се извршити ови послови:

- а) Мора се по једном ортографском принципу извршити упућивање истих облика речи који се налазе на различним местима у речнику;
- б) мора се извршити упућивање на синониме; хомоними морају бити правилно растављени и груписани;
- в) за издавање речи под којом ће текст бити изнесен или за навођење пословица, пословичких израза, сталних израза од више речи и сл. морају се применити иста правила која морају бити дефинитивно утврђена за све случајеве.

Тај посао мора извршити један човек, и то онда када се цео материјал по словима среди и убаца. Он ће имати цео материјал да прегледа, уз сваки листић на који наиђе он мора оставити на новом листићу трага на шта га упућује, а такав исти листић ставити код речи на коју је дотична реч упућена. Тако ће се сви потребни листићи, сасвим механички, стећи на потребном месту.³⁰

³⁰ Белићеви захтеви за доношењем општих принципа сређивања и уједначавања грађе, као и за њеном ревизијом, програмски су испуњавани током треће, четврте и пете деценије 20. века. Анализу узорка тако исправљене грађе на корпусу од око 70.000 листића урадила је Ана Барбатесковић, студент мастер академских студија на Филолошком факултету у Београду. Анализа је показала да је у наведеном периоду садржај листића систематски прегледан и да су исправљане грешке у преписивању примера и успостављању одредница на листићима. Према налазима ревизија је вршена у следећим случајевима: 1) исправљање словних грешака у навођењу одредничке речи (нпр. *престављивати* испр. у *престрављивати*), међу које спадају и: а) исправљање гласовних континуаната старокњижевне лексике (нпр. *помоћ* испр. у *помошч*); б) додавање *х* код речи које у књижевном језику имају овај глас (нпр. *прерањивати* испр. у *прехрањивати*); 2) ревизија граматичке (пот)класификације одреднице, међу које спадају: а) подвођење примера са трпним придевом и прилогом садашњим под глаголску одредницу (нпр. *порушен* испр. у *порушити*, или *предушујући*

V СТАЊЕ ГРАЂЕ, НАЧИН ПОДВЛАЧЕЊА У КЊИГАМА.

1. Од тога како су подвлачене речи у књигама зависи какав материјал Академија има. Људи који су речи подвлачили велики је број (36); али највећи број књига подвукао је сам Момчило Иванић (446). За њега смо видели да је у своме „Огледу” показао интересовање једино за семазиолошку страну речи (значења речи) и ни за шта више. Занемарио је чак синтаксичку и фразеолошку страну коју мора показивати сваки речник. Зато је потребно да се са ове стране, начина подвлачења речи, проуче различни подвлачачи и утврдити, које је књиге апсолутно потребно још једном прегледати.

Ја бих могао навести многе стране пропуштених речи, али ћу се овде задовољити само неким наводима. На пр. у Три Дrame Војислава М. Јовановића бележење је извршено необично површно; бележене су обичне речи, а ниједна фраза; међутим књига је богата материјалом, на пр.: извијено тело 4, у блаженом заносу 4, дотерује косу и хаљину 5, слабо кад 7, правио се да не чује 17, чека место 170 и т.д. У „Бакон Богородичине Цркве” није подвучено: кад су ударила звона 131, док су басови рикали 131, да је Ана често узмакла 148, да је у кујни све спало 158, и скидао с њега сваку скрапинцу 159, као строга одежда 183 и т.д. У „Уставобранитељима” Сл. Јовановића нису подвучене ове речи: шуме захватане са свих страна 88, остављене су одрешене руке 147, да се из слободе брани 147, кратковечна... комбинација 151, власт не треба растурати 155, сваки

испр. у предушивати); б) исправљање придевског вида свођењем одређених на неодређене облике (нпр. предраги испр. у предраг); в) успостављање тачне граматичке класификације одреднице (нпр. предусретан прид. испр. у предусретно прил.); г) дописивање повратне заменице се код повратних глагола (нпр. предусретати испр. у предусретати се); д) исправљање деклинационе и конјугационе врсте (нпр. поруб испр. у поруба, прислужити испр. у прислуживати) ђ) успостављање лематског облика одреднице (претвором испр. у претвор, присилну испр. у присилан, присетио се испр. у присетити се) 3) ревизија примера на нивоу синтагме, међу које спадају: а) издвајање тежишне речи синтагме из примера и њено успостављање на нивоу одреднице (нпр. престолна дворана испр. у престолан (дворана)); б) партикуларизација предложно-падежних конструкција (нпр. при богу испр. у прибогу) и др. Све што је изложено упућује на закључак да се ревизија ексцерпираних листића кретала у правцу отклањања грешака при утврђивању или тачном навођењу одредничке речи, као и у правцу одређивања граматичких обележја одредница, што је нарочито интензивирано у току састављања Упутстава за обраду речничке грађе, лексикографског интерног списка у коме је прецизирана методологија израде Речника САНУ (Упутства 1955–1997).

бунтовник плаћа главом и малом 193, споразуми на парче 235, разговарао са њима неусиљено, присно 246 и т.д. У „Кроз мећаву” П. Кочића није подвучено: па љума и граби уз пут 68, најзгоднији домаћин 68, кршили су се задихани гласови 69, громорно рикао 69, мал и имаће 69, и паше су му падали на конак 70, облапорно срце 70, да сеиरे кршно и бијело благо 70 и т.д. У „Ех Ponto” И. Андрића нису обележене ове речи: да замрзи на живот 23, плануло свјетло 23, да јој је син допао гвожђа 27, живот о туђем хлебу 49, израз /лица/ који не сличи ничему,, 58. У Срп. Етн. 36. XXV књ. није забележено: око не додирне линије 30, просторгде се получују јагањци док сисају 37, усекле су се реке у подлогу од старијих стена 200 и т.д.

2. Већ је раније помињато да су из речника издвојена имена лица, презимена, надимци, имена места, градова, планина, река и т.д.; ако би се при томе остало да се тај важни материјал изостави, онда за то не би требало већ подвучена дела поново прегледати; али ако због неједнакости подвлачења тај посао треба учинити, онда би се том приликом могла попунити и ова празнина.

3. И у бележењу стручних назива, туђих речи и провинцијализама, нарочито у стручним и научним књигама, влада потпуна неједнакост. Неке су књиге у овом правцу исцрпно подвучене, док се у другим – прелазило преко ових речи као да не постоје. Док је у једним књигама подвлачено све што је могло имати интереса за речник, дотле је у неким стручним књигама подвлачено само оно што има српски корен или што је више или мање србизовано. Туђе су речи, када су турске и када су дошле преко народа, обично подвлачене; међутим много јаче одомаћене речи код нас, само другог порекла, нису подвлачене и т.д.

Према томе види се да би било потребно да се све то уједначи. Уједначење ће се само тако моћи постићи, ако се на исти начин, са истим критеријима цео материјал прегледа.

4. Све би нас ово упућивало на две мере које би ваљало применити: а) да се при новим обележавањима води рачуна о свима недостацима досадашњег обележавања, тако да нова обележавања буду потпуна; б) старе подвучене књиге требало би да се прегледају и нарочитом оловком обележе још потребне ствари. Ово прегледање старих подвучених књига могло би ићи напореда са завршавањем досадашњег рада. То не би претстављало великих тешкоћа већ због тога што би у „Лексикографском Одсеку” морало бити најмање једно стално лице које би пратило нову литературу са језичке стране и стално би подвлачило нове књиге.

VI ДАЉИ РАД У ЛЕКСИКОГРАФСКОМ ОДСЕКУ.

1. Задатак „Лексикографског Одсека” је да скупи и среди грађу, из које ће уредници пробрати оно што им треба и обрадити. Из досадашњег разлагања види се да овај претходни посао није још завршен. Он обухвата ове послове:

- I. Сређивање и верификовање оних листића који још нису убачени; убацивање њихово у општи азбучни ред.
- II. Попуњавање досадашњих употребљених књига из српског дела још оним књигама, и нарочито листовима и часописима који нису искоришћени за речник.
- III. Одабирање и црпење књига хрватске књижевности у довољној мери. Сређивање и убацивање њихових листића у општи ред.
- IV. Верификовање збирака народних речи које Академија има у самом народу.
- V. Попуњавање збирака народних речи систематским црпењем из књижевних споменика, научне литературе, речника и сл. нашег времена (т.ј. почевши од Караџићева рада).
- VI. Верификовање досадашњег подвлачења и црпење имена лица, планина и сл.
- VII. Уједначавање ортографских особина, везивање синонима, спровођење кроз дело једнаког начина истицања речи.
- VIII. Из свега се овога види да би од свих ових послова остао за будуће уреднике само један, а то је да се за време спремања речника верификују од досада убачених листића (в. напред Одељак т. []) они који уредници употребе за свој текст.

2. Сада у „Лексикографском Одсеку” ради један секретар и његов помоћник; ја мислим да би они, са потребним бројем људи изван „Одсека”, могли свршити посао под I и II. За рад под III био би потребан још један секретар са помоћником. Рад под IV и V морао би вршити један за те послове потпуно спреман човек. Посао под VI могао би вршити један човек. Тек када би сви послови од I–VI били свршени, прешло би се раду под VII, тако да би се за тај посао ослободили људи који би свршили који од ранијих послова.

3. Из овога се види да ја предлажем још четири човека за послове „Лексикографског Одсека”. Ја се надам да када би они стално радили у Л. О. по пет часова дневно, да би могли цео овај посао, који је врло велики и врло напоран, завршити за 1 1/2–2 године.

Ја сам свестан великих материјалних жртава које ово проширење сталних радника Л. О. од Академије тражи. Али ја мислим да је овај посао од великог значаја за цео наш народ. Могло би се, у овом правцу, тражити повећање кредита које наша Академија прима од државе. Јер ових шест сталних радника, ако желимо да су добре спреме, стали би Академију месечно 18.000 динара; сем тога ваљало би за раднике изван Академије, исписиваче, скупљаче речи и др. ставити најмање 12–15.000 динара, тако да би месечни издаци овог Одсека износили најмање 30–35.000 динара.

Али и то није још све. Истина је да међу овим радницима могу бити људи са пуном државном пенсијом који пристају да за горњу награду врше поменуте послове. Али ми се не можемо ограничити само на такве људе, и питање је да ли међу њима можемо наћи све оне стручњаке који су нама потребни. Мораћемо и овде апеловати на државу, да нам Министарство Просвете делегира на рад оне људе које затражимо. Јер само ти људи моћи ће пристати да раде овај напорни посао примајући награду у висини горе поменуте.

VII УРЕЂИВАЧКИ РАД.

1. Видели смо одмах у почетку како је слабо Момчило Иванић одговарао захтевима доброг уредника овога речника. Нема сумње да он није имао довољну теориску спрему уопште; он је у познавању ствари необично заостао; даље, нема никакве сумње ни у томе, да он није довољно израдио ни претходне техничке принципе, за израду текста речника; по томе како је „грађу оставио, види се да је обрађивање „Огледа” дошло код њега изненада, готово насилно у оно време када материјал нити је био сређен ни убачен. Али нема такође никакве сумње ни у томе да је најслабија страна његова „Огледа” што се из њега није видела јасна концепција, шта треба да обухвати тај речник и какав је његов однос према материјалу народног језика.

Па не само то. Из онога што је у Уводу рекао Момчило Иванић и по ономе што је он дао у своме Огледу не види се јасно ни какве је врсте овај речник требало да буде: да ли речник оних речи које се смеју допустити у књижевности или речник оних речи које се у књижевности налазе. Међутим не само за уређивање самога речника него и за скупљање грађе од врло великог је значаја шта ћемо узети за његову основицу у овом правцу. А одређивање те основице мора истицати из саме природе нашег књижевног језика.

На сва ова питања и још многа друга требало је дати прецизан одговор који би стално лебдио пред очима свима онима који се око овог речника труде.

Из мога досадашњег излагања могло се већ закључити како ја у овоме правцу мислим; али да не би оставио никаквих празнина, ја ћу то још једном овде синтетички изнети.

2. У речник књижевног и народног српскохрватског језика, по моме мишљењу, морају ући све речи које су се одомаћиле у књижевном језику нашем нове епохе. Као што сам већ истицао, нову епоху рачунам од Вука Караџића и илиризма; од старијих писаца треба да уђу само они који су се читали (на пр. Доситеј Обрадовић и др.) и у време после 1814–1818 год. на истоку или 1830–1836 на западу.

Све што припада ранијем времену од тога – припада историји. Речник Југославенске Академије требало би да се заврши Вуковим Речником од 1818–1852 г.; а речник С. К. Академије требало би њиме да се отпочне. Овим би се јасно одређивало шта треба да уђе у Загребачки речник, а шта у Београдски, Београдски би речник, на тај начин, као речник књижевног језика био наставак Загребачког речника.³¹

Али у томе случају Загребачки би речник морао у извесном правцу проширити свој обим, а у другом сузити. Нова редакција тога речника међутим појачала је црпење речи из народног и књижевног језика XIX века, а намерна је да смањи црпење речи из старих српско- и хрватскословенских споменика, зато што те речи нису народне. Истина је да би се те речи могле одвојити у посебни речник, као што је то Даничић у своје време учинио издавањем Речника из књижевних старина српских; тако би се сада могао дати и речник из црквенословенских српскохрватских старина; али када је већ Даничић почео уносити те речи у Загребачки речник, могло би се то и продужити. Загребачки би речник постао тако прави, велики и историски речник наше књижевности до Караџића; и Београдски би речник био речник савремене српскохрватске књижевности од велике Караџићеве реформе и илирског покрета до наших дана.

Тај речник не би смео бити еклектички, т.ј. такав у који би уредници пуштали само оне речи за које мисле да имају права грађанства у савременом књижевном језику. Јер, прво, такво поступање уредника било би индивидуално, зависило би од њихова знања, укуса и разумевања; друго, наш је књижевни језик тек у постајању, тако да се не може говорити

³¹ Ова тврдња стоји на линији Новаковићевих ставова о подели лексикографских послова између ЈАЗУ и САНУ (Новаковић 1878: 195).

већ сада о томе које су речи добиле искључиво право грађанства; овај речник баш треба да нам, својим обрађивањем употребе неке речи код књижевника и у народу, покаже колико је која реч у употреби и код којих писаца. Треће, речник савременог књижевног језика мора бити збирка речи наших књижевних дела у којој ћемо наћи њихова значења. Он нам мора помоћи и да разумемо дело наших писаца, који су из различних крајева нашег народа, и да пружимо осталоме свету могућности да нас разуме. Тако ће овај речник постати извор за многобројне друге речнике који ће узимати само једну страну речничке обраде (на пр. туђе речи, речи које не треба употребљавати и т.д.).

3. Овако широкој концепцији могла би се учинити једна замерка. Ако уђу у Београдски речник све речи српскохрватске књижевности, и народне и вештачке, и добре и рђаве, онда би се то могло разумети као да С. К. Академија одобрава да се све те речи могу подједнако употребљавати, пошто их је напоредо све ставила.

Ја мислим да се таква замерка не може одржати, ако се у речнику правилно поступи. Задатак је уредника да код сваке речи покаже, да ли је народна или туђа; ако је туђа да ли се каквом народном речју, која се већ употребљава са истим значењем, може заменити. Уредници морају показати да ли је каква реч вештачка и да ли је начињена у духу народног језика или није. Дужност је даље књижевника да пазе на свој језик..... Речник треба само, у сваком потребном случају, да им да потребно обавештење.

Речници и граматике не стварају књижевни језик. Њихови састављачи могу бити корисни својим књижевним и научним делима стилистички и језички добро састављеним и за развитак књижевног језика; али у самим речницима – граматикама њихова је дужност да књижевни језик опишу и да стално показују, да ли су нове тековине у складу са дотадашњим духом књижевног језика. Они упућују, показују и износе потребни материјал; али они сами вештачки не стварају. Правила која прописују – истичу из самог материјала који су дали књижевници једног народа.

Ова страна нашег речника мора бити врло брижљиво, објективно и зналачки израђена; без тога она ће бити без вредности.

4. Наш народни језик – постао је у потпуности књижевни језик почетком XIX века. Тако је извршена велика реформа Караџићева.

Народни језик и после овога времена остаје као први и најдрагоценији извор из којег књижевници наши морају црпсти свој језички материјал. Али, несумњиво, и књижевни се језик такође даље развија, постаје чак домаћим, породичним и свакидашњим језиком књижевно образованих слојева нашег народа. На тај начин, народни језик стално улази у књижевни; а књижевни непрестано постаје живим језиком извесних на-

родних друштвених класа, идући културом, просветом и у народ. Идеал би био да се једног дана књижевни и народни језик поклопе; али би се и тада у различним местима (као што је било са грчком Κοινή) – створили диалекти тог књижевног народног језика.

Из овога се види да народни језик свих поколења од Караџића до данас из свих крајева нашег народа, у колико има речнички значај, мора ући у овај речник.

Не треба се бојати да ће диалекатско шаренило нарушити јединство књижевног језика и унети какве неспоразуме. Караџићева општа правилност вреди за све речи које би се хтеле из диалеката узети; оне остају са својим значењем, својом морфолошком структуром; али по гласовима, акценту и промени оне, ако се унесу у књижевни језик, добијају његове особине.

Уношење у речник народних речи из различних крајева даће нам и њихову географију, степен распрострањености њихове и показаће који се писци налазе у зависности од њих. А све то заједно биће врло корисно за даљи развитак нашег књижевног језика.

Као што сам напред истакао, не мислим да би у том правцу требало сада поново купити речи у самом народу; сваки такав рад биће за наш речник врло користан; али ја мислим ако се оно што је досада у том правцу изнесено лепо исцрпе и среди, да ће и само то пружити довољно драгоцене грађе. Нарочито напомињем да би таква грађа из XIX века која је унесена у Загребачки речник и које има још у рукописним збиркама његовим – била баш за Београдски речник врло драгоценна.

5. Природа овога речника мора одговарати његову материалу и његовој намени. То је речник савременог књижевног и народног језика нашег. У њему мора бити обрађена семазиолошка и синтаксичка страна речи: њихова значења и њихова употреба у реченици. И једно и друго мора бити утврђено добро пробраним примерима. У интересу је нашег књижевног језика да се истакне код којих се писаца употребљава каква ређа реч или каква реч која није општа; али то не значи да из њих свих морају бити примери навођени. Довољно је и напомена да тога и код њих има, са упућивањем на њихова дела.

Граматичко-формални део (промена речи, акценат) ће се унети само у толико у колико је апсолутно потребно. Наравно, и то мора бити изнесено смишљено и трезвено, да би се могло разумети, са ове стране облици речи (нарочито из диалеката) који се наводе.

6. Рекао сам да уредници морају дати и граматичко-научни коментар речи. Али морам истаћи да не треба мислити да ја тражим да уредници овог речника дају етимологију речи. Ја не бих хтео да се у овом речнику

понове грешке Даничићеве, нити бих хтео да се на уреднике натовари посао који они не могу радити.

Ми имамо тројакних речи са гледишта времена њихова стварања и њихове употребе. Имамо речи прасловенских које су постале у време словенске заједнице и речи које су постале до појаве историских, писаних споменика наших. Тумачењем тих речи бави се етимолошки речници прасловенског и нашег српскохрватског језика; то није задатак нашег речника; речи које су примљене у историско време – задатак је историских речника да протумаче, јер су многе од тих речи, нарочито туђице, позајмљене од оних народа са којима смо долазили у непосредан додир у то време. То су више резултати културних и историских односа него ли некакве нарочите еволуције самог језика. Најзад, у речнику књижевног и народног језика XIX и XX века треба показати само како су постале оне речи које су се у то време јавиле. Јер сем чисто књижевних речи, све су остале народне. Код књижевних речи посталих у то време, треба и показати како су постале; а код народних речи треба само забележити, колико је за коју реч утврђено, да ли је изворна или туђица. Све остало о синонимима, народним и туђим о дублетима и т.д. – разуме се само по себи.

7. Говорио сам о уређивачима грађе и пословима које они морају посвршавати пре него што се приђе дефинитивној обради речника за штампање. Нека ми буде допуштено да речем нешто и о овим обрађивачким или редакциским пословима. Њихова кратка анализа даће нам претставу и о томе како треба организовати редакцију речника.

У ствари, имају три засебна посла при састављању на основу сређене и верификоване грађе текста речника.

а) Утврђивање свих научно-граматичких детаља који се тичу речи: њихове промене, акцената, књижевног облика, коментар о пореклу или правилности речи. То би био један посао који би за све речи могао да врши један стручњак. Јер он мора спремити материјал за све речи нашег језика или бар изворе за ту страну речи. У том је правцу већ доста урађено у нашем језику и добар зналац савременог стања наше граматике, акцентологије, диалектологије и студија о чистоћи и правилности нашег језика – лако би тај посао савладао. У специјалним случајевима он би морао тражити обавештења и на лицу места. Али и тај човек морао би прегледати сву грађу која се појединих речи тиче.

б) Утврђивање значења и употребе речи. То мора ићи увек паралелно, јер се употреба речи налази увек у зависности од значења речи и обрнуто.

Ово могу вршити људи са добрим језичким осећањем. Они морају имати смисла за све преливе речи и умети по тим преливима груписати значења.

Само при изношењу значења по моме мишљењу, не треба тражити од оваквог речника да му се значења изнесу у системи нарочите врсте. Како излагање, као што је изнесено, треба да се отпочне Вуковим речником, то ће се значења износити како стоје у сродности према значењима код њега изнесеним; иначе ће се износити у историском реду како су се код писаца XIX и XX века јављала.

Само овим ће се начином онемогућити да буду велике разлике код различних уредника овог речника; јер ће се овако сва значења везати за извесне објективне знаке. Проучавање самих значења, њихове везе, узајмности и т.д. не улази у обим оваквог речника, већ у науку о значењима речи (семантику) или у речнике нарочите врсте.

Од уредника овога дела речничкога текста мора се тражити добро познавање синтаксе; све што претставља разлику у конструкцији речи у реченици, у колико се она наводи у вези са променом значења речи или променом њихових нианса, – мора бити обележено у оваквим речницима. Јер ће овај речник доцније, послужити, поред осталог, и као извор синтаксичким студијама у овом правцу.³²

в) Најзад, мора бити један од уредника који ће се бринути да целокупна речничка техника система (скраћеница, упућивања, синонима, реда у изношењу материала и т.д.) буде примењена у целом речнику најскрупозније.

Могло би ми се рећи да су ово три посла које сваки уредник мора умети и сам вршити. Ја се такоме погледу не бих противио. Задатак је ових радова био да истакне да речнички текст, због ових трију различних страна својих, мора трипут проћи кроз уредничке руке. Да ли ће он проћи три пута кроз исте руке или по једанпут кроз троје руке – то не мења саму ствар. Али тамо где се у овом правцу доста радило и где је велико искуство стечено, видело се да је боље да по једанпут прође кроз троје различне руке него ли трипут кроз једне руке.

³² А. Белић сматра да лексикографску обраду треба да чини синтаксичка анализа обогаћена подацима о значењу речи, што ће у другој половини 20. века добити своју теоријску потпору у његовом учењу о јединству значења, функције и облика.

УВОД³³

I

После дугог очекивања појављује се прва књига Речника српско-хрватског језика израђеног у Институту за српски језик САН на основу грађе некадашњег Лексикографског отсека (осн. 1893) Српске академије наука и Института за српски језик (од 1947). Грађа је купљена у току низа година, од врло разноликих стручњака, са великим прекидима у раду који износе око тридесет година (исп. ниже гл. III) и са начелима која су се знатно мењала у току времена.

Некада се мислило да овај речник треба да буде речник књижевног српског језика на основу, углавном, ћириличке књижевности и, у исто време, и речник народног језика. Тако је, као што се може видети из историјата о речнику, мислио Стојан Новаковић који је и покренуо питање о овом речнику о стогодишњици рођења Вукова (1887).

Међутим ми не можемо рећи да је ово речник књижевног језика, а најмање да такав речник може бити на основу само ћириличке књижевности, јер бисмо тиме дали нетачну идеју о њему: сматрало би се, прво, да је то нормативни речник књижевног језика, што он уствари није и не би могао бити, већ је он описни речник по грађи која је сакупљена у Српској академији наука. Он може послужити за нормативни речник књижевног језика, исто тако као што својом грађом може знатно послужити свима који од њега затраже савете, али је данас он знатно шири него што би могао бити речник књижевног језика; у њему је изнесено све што се јављало у књижевности и нашој и хрватској у XIX и XX в., а до чега су долазили сарадници Академијини, – као културни докуменат,

³³ Рукопис садржи 32 странице текста откуцаног на машини и подељен је у 7 поглавља. Потпуно је другачије конципиран, другачији је редослед излагања, али се у многим деловима поклапа са објављеним Уводом уз први том Речника САНУ, а неки делови могу се испоређивати по сличности. Испоређивање сличних делова рукописног и штампаног Увода може бити предмет посебног разматрања, као и испоређивање делова рукописног, па и штампаног Увода, са *Упутствима за обраду речничке грађе*. Садржај необјављеног Увода показује са колико појединости Белић приступа када излаже све оно што је било битно у припремању грађе, концепције, методологије, организације и свега другог, што је као дугогодишњи руководиоца овог значајног пројекта морао пратити и унапређивати у неповољним ратним и поратним временима, а све време са малим, недовољним бројем сарадника. Међутим, у целокупном свом приступу Белић наступа као веома компетентан и ауторитативан лингвиста који схвата значај овог националног речничког подухвата.

а не као израђено речничко упутство о књижевном језику. Можда је још уопште сувише рано мислити на један такав речник, а можда би се то противило и основном његовом принципу о пуном поклапању народног и књижевног језика. Међутим то [не] значи да свака народна реч заслужује да постане књижевна. Ту пресуђују естетске и књижевне особине самих књижевника и стручњака (јер све речи немају исту изразитост³⁴ и исти однос према потребама књижевног језика и стила).

Па ипак иако овај речник не можемо назвати нормативним речником књижевног језика, он је рађен, на првом месту и у сразмери која знатно прелази све друго, на основу писаних одн. штампаних књига српскохрватске књижевности, и у томе је смислу ово речник књижевног језика; али није изостављена ни речничка грађа из збирака скупљача која може корисно послужити и књижевницима и осталим научним и културним трудбеницима. И читаве збирке речи повађених из различних извора напр. Арсенијевићева збирка (од преко 300.000 листића) употребљене су за овај речник (исп. о томе ниже).³⁵

Ми смо уверени да ће овај речник послужити нашој култури у многим правцима и да ће велики труд који је у њ уложен добити признање за корист коју ће јој донети, и у правцу познавања нашег језика са најразличнијих страна, и у даљем развоју нашег језика, а тако исто у развоју стила и језика наших писаца и културних радника.³⁶

³⁴ Откуцано је: *експресивност*, а руком је дописано: *изразитост*.

³⁵ Већ у првим пасусима *Увода* више пута се истиче карактер самог Речника САНУ у смислу да ли је то речник књижевног и/или народног језика, при чему су очигледни Белићеве тадашњи ставови о књижевном језику, као и о односу књижевног и народног језика који би требало да се покаже и у Речнику САНУ (пасуси на стр. 1, 2, 3 рукописа).

³⁶ Вишеструки значај Речника САНУ истиче се на више места у рукопису, али његов тезаурусни значај нарочито се може сагледати ако се имају у виду Белићеве лингвистички ставови о улози речи у језику и то како у језичком стварању тако и у језичком грађењу изнети на више места у његовом наведеном делу. „У језику има увек много недореченог што на себе преузимају речи које у том учествују, не по каквом споразуму, већ према природи језичког знака ... Речи све већом и многобројном употребом *упијају* (истакао А. Белић), усвајају све већи број значења која у даљем развоју језика носе са собом” (Белић 1998: 434). „У речима се садржи читава историја народа, њихова култура, њихово гледање на свет. И баш зато што сваки народ има свој живот, увек друкчији од живота других народа, зато има и свој речник, иако по неким значењима савршено једнак са речником других народа, ипак по целокупној вредности појединих речи друкчији него код других народа” (Белић 1998: 412–413).

Сва питања техничке природе и свега осталог што се овог речника тиче, – биће изнесена у даљим одељцима.

Стојан Новаковић је сматрао да овај речник треба да обухвати српску или, углавном, ћириличку литературу. Али таква идеја не би могла бити примљена ни до 1918 год., до ослобођења већег дела југословенских земаља од туђинске владавине; то је с правом приметно и Маретић (у својој оцени Иванићева Огледа, исп. *Ljetopis J.A.Z.U.* 1914, 28, 126–130) јер би значила знатно сужавање Карацићеве идеје о једном српскохрватском књижевном језику и удубљавање јаза између двају књижевних центара нашег језика, Београда и Загреба, место рада на усавршавању заједничког језика који се тада већ обрађивао на многим³⁷ странама данашње Југославије. После 1918 г. није се могла допустити ни помисао да се непотребно сужава рад на заједничком српскохрватском књижевном језику и тако изневерава онај корисни покрет који је отпочео пре ослобођења од 1918 г.

Зато је идеја Новаковићева морала бити знатно проширена: после почетка новог рада на сабирању грађе за овај речник узета је у знатно већој мери и латиничка књижевност и гледало се да се покупи што више грађе.

На тај начин овај ће речник вршити корисну службу упознавања свих делова нашег народа са лексичким благом целине и тиме утирати пут у будућности ка једном, у правом смислу речи, књижевном језику и у лексичком правцу.

И други део Новаковићеве мисли није могао бити у потпуности прихваћен: да у назив овог речника уђе да је он и речник народног језика. То није могло бити учињено, прво, због тога што би давало нетачну идеју о језику наше писане или штампане речи. Он није нешто сасвим засебно од народног језика. Језик наше књижевности је у пуној мери и народни; то је његова основна карактеристика. Што се он бави и културним и научним питањима, и због тога је књижевни језик, то га још не одваја од његова народног извора. Ако се мислило да се ту саопшти и нова грађа из народних говора, која би за тај циљ била нарочито купљена, то би претпостављало и нарочите студије и анкете које нису предузимане, са горњим циљем, ни за време Новаковићеве бриге око скупљања грађе за речник (до 1915 год.) ни после тога времена. Али и ранији Лексикографски отсек и доцнији Институт Српске академије наука нису одбијали да стално примају и нове збирке речи од најразличнијих скупљача и да узимају у обзир и издате збирке речи по различним издањима.

³⁷ Прецртано: другим.

Како наши писци и сами често позајмљују речнички материјал из народних говора, исто тако као и понеку другу особину која није забележена у нормативној граматици нашег језика, сматрало се да и народне речи примљених збирака, уколико одговарају начелима овог речника, буду уврштене у речник и тако стављене на расположење књижевницима и другим људима који се овим речником служе.

Према овом свему, ово је описни речник српскохрватског језика на основу књижевних, научних и осталих штампаних дела српско-хрватске књижевности и збирака речи састављених од различних скупљача.

Ово је речник савременог српскохрватског језика од времена када је Вук Караџић поставио темеље нашем књижевном језику, тј. од његове реформе 1818 год. Такође су ушли у овај речник и они ранији писци чија су дела штампана после 1818 год. иако су прва њихова издања изашла раније, као што су дела Доситеја Обрадовића, Милована Видаковића и неких других. Тако исто ушли су и они писци који су у XIX веку писали народним језиком (као напр. Мушкатиновић и др.), ма то било и нешто пре Вукове реформе. Крајњи датум скупљања грађе – година је 1952 када је овај речник ушао у завршну фазу. Не треба мислити да се и у дотадашњој књижевности неће наћи још доста значајних речи овде забележених. Али ће се у овом речнику дати основица према којој ће се доцније давати допуне. Рад у Институту за српски језик продужиће се и доцније: на скупљању све нове грађе која се буде појављивала у делима новије књижевности и на скупљању онога што је у ранијим делима пропуштено.³⁸

³⁸ Овакав критички став Белићев проистиче не само из актуелне језичке политике о српскохрватском језичком јединству, него и из његовог схватања динамичне природе језика и системске уређености његове структуре, који су условљени, поред осталог, и друштвенополитичким приликама. Инсистирање на српскохрватском језичком јединству, које је обележило саме почетке стварања савременог књижевног језика, може се довести у везу са Белићевим теоријским ставовима о разликовању стваралачких и градилачких категорија у језику (система значења и система знакова), чији се односи неподударана, преклапања и мешања мењају неуједначеном динамиком на целокупном језичком подручју, што се не може евидентирати ни проучавати уколико се та целовитост у било ком виду језичке реализације или из било којих разлога занемари. О односу између наведених категорија у језику Белић каже: „Сву повезаност језичких факата, било у системима значења било у системима облика, са свим узајамним односима који међу свима њима постоје, називамо структуром језика” (Белић 1998: 29). Он истиче да стваралачке категорије зависе од природе језика као израза мишљења, док градилачке категорије зависе од „системе” изражајних средстава (нав. дело, 397). За стваралачке категорије, које чине језичку природу,

Ово је према томе описни речник српскохрватског језика XIX и XX в., који може послужити и за правилан изговор, акценат и друге особине, са примерима који могу бити од користи књижевницима и другим. Хоћу да кажем да ово није речник у којем би се сви примери сводили на данашњи књижевни канон. Ово је документарни речник српскохрватског језика. Из тога појма излазе и друге особине његове: сви су примери навођени онако како гласе у оригиналу са кратком ознаком да су покрајински (или како друкчије) када отступају од савремених правила књижевног језика (исп. ниже т. V).

То је учињено зато да овај речник може послужити као поуздан извор за студије различне врсте.

Ово се односи у подједнакој мери и на стране речи, на туђице. Њих има доста као што се нарочито види из слова *а*. Многе од њих још нису одомаћене у довољној мери у нашем језику, па ипак се у речнику налазе.

Сматрало се да није једина намена овог речника да предлаже за поједине стране речи нашу замену, иако се доста често налазе у довољној количини наше народне речи које могу послужити као замена њихова, већ и да покаже културне односе нашег народа са речничке стране. Међутим дужност је и књижевника и научника и уопште стручњака за поједине научне и културне гране да стално напомињу о потреби употребе страних речи само у изузетним случајевима. Јер је лепота књижевног језика у употреби народних речи свугде где се то може. Да је то тако, и да се у поменутом правцу може постигнути успех, показује нам велики број страних речи (источњачких и других) којих је нестало из нашег језика или које су у њему у знатној мери данас само архаизми. Али то што су оне биле у нашем књижевном језику – један је део наше културне историје који би био из ње избрисан када би се тај материјал из нашег речника избацио. Нема никакве сумње да неки књижевници (у ширем и у ужем смислу те речи) често претерују и употребљавају страну реч тамо где би добро пристала народна или у нашој књижевности већ одомаћена каква друга реч. Међутим и та је употреба резултат извесне туђинске атмосфере којом су обухваћени духовни интереси појединаца. Па и то је документ нашег културног развитка који се не сме занемаривати. Наравно, ако

Белић утврђује 3 општа, универзална принципа карактеристична за све језике, које он назива језичким константама или општим условима језичког стварања (Белић 1998: 400). О стваралачким и градитељским категоријама в. нав. дело, 413, 420.

се каква особина те врсте развије у очигледан манир каквог стручњака или појединца, онда ту наш речник није могао ићи за њима.³⁹

Поред свеже позајмљених речи из страних језика означен је и извор из којег та реч потиче. Иначе етимологизирање – није задатак нашег речника. То ће бити задатак засебног етимолошког речника. Изворне стране речи било је корисно навести и са многих других страна: због њихових облика и њихова значења.

II

Овај је речник колективни посао, и по купљењу и сређивању грађе. Долепотписани је био општи руководилац. Он признаје заслуге свих појединаца који су се трудили око овог посла који је, можда због тога, и поред свег старања понегде неуједначен: то је последица сваког колективног посла у којем се мора дати сарадницима извесна слобода сналажења.

Првобитно је упутство било да се у грађу уноси оно чега недостаје Вукову речнику или што је тамо означено са друкчијом употребом или другим значењем.

³⁹ Овакав однос према страним речима постаје јасан ако се има у виду да Белић, имајући у виду универзалне принципе језичког стварања и језичког грађења, донекле релативизује појам „страног” у неком језику, јер језици „врло лако утичу један на други”. „Али када се против нечега наше језичко осећање буну, онда се такве речи одбацују у кругу саме језичке заједнице. Узајамни утицаји језика уопште су много више били остварени него што би се о томе могло мислити. Јер је чудновато да се нове особине каквог језика, које чине оне толико карактеристичне периоде у развоју њихову, шире по језику као каква поплава или зараза; – зато што су нове, изразите, што одскачу од онога што је свакидашње, што је већ изгубило драж новине и стваралаштва ... Ја понављам да ниједном језику није апсолутно страни оно што се налази ма у ком другом језику” (Белић 1998: 419–420). Међусобни утицај језика Белић повезује са развојем књижевних језика а данас и са бржим њиховом развојем, зато „што представници савремених језика примају културно мишљење од народа у којима се оно раније развило ... Они тако скраћују свој развој ... То није насиље једног језика над другим, то је природан ток савремене културе, са необично убрзаним темпом. То лежи, дакле, у самој природи данашњице која не допушта да народи сувише изостану једни од других ... Од сарадње огромне светске заједнице зависи данас и брзина културног развоја човечијег мишљења у појединим земљама, а од њега и брзи темпо развоја изражајних могућности наших књижевних језика. То све води ка извесном културном или бар духовном уједначавању целог света, и према томе и ка све бољем разумевању најразличитијих представника свих култура у свету” (нав. дело, 420–421).

Ово није било довољно. Било је потребно створити извесне врсте школу за учеснике у овом послу и у пракси им показивати све особине оваквога рада. Наравно, требало је обратити и особиту пажњу на оштрину језичкога осећања код појединца. Па ипак и овако израђену грађу ваљало је подвргнути сталном проверавању и сталној критици.

Цео је рад био овако организован.

Стручни сарадници Института, тј. т.зв. обрађивачи, добијали су силов језички материјал сређен у кутијама. Таквих кутија има данас []; а како у кутијама има до 4.000 листића, то речничка грађа Института за српски језик износи приближно четири милиона листића.

Стручни сарадници су издвајали основна и друга значења по листићима и одабирали су од њих као потврдни материјал најзнатније примере, и по писцима, и по лексичкој страни и по лепоти. Затим су тај материјал обрађивали. Њихове елаборате прегледала је најпре стручна комисија од три члана (заједно са обрађивачем) која је улазила у све појединости обраде: у дефиниције значења, у искоришћавање листића, у одабирање примера и у обраду самог материјала.⁴⁰

Имена и обрађивача и стручних комисија биће саопштавана за сваки део обрађенога текста.

Тако обрађени делови текста предавани су члановима главне редакторске комисије: др Мих. Стевановићу, др Мил. Павловићу, др М. Московљевићу, др Радомиру Алексићу. Они су се затим, узајамно прегледајући обраде које су остали редактори већ раније прегледали, у слу-

⁴⁰ У вези са одабиром извора за грађу, одабиром речи, са ексцерпирањем грађе, са њеним проверавањем, сређивањем, уазбучавањем и др. Белић констатује: „Било је потребно створити извесне врсте школу за учеснике у овом послу и у пракси показивати све особине оваквог рада. Наравно, требало је обратити пажњу на оштрину језичког осећања код појединца. Па ипак и овако израђену грађу ваљало је подвргнути сталном проверавању и сталној критици” (стр. 5, из трећег пасуса). Ова Белићева констатација истиче важност акрибије и тачности у односу према грађи, па и критичког односа према ономе што је већ урађено, вероватно, ради сталног унапређења рада у фази припреме грађе за израду Речника. Тај критички однос Белићев истиче се на више места у овом рукопису, било када је у питању однос према стању грађе које је затекао када је дошао на дужност управника Лексикографског одсека 1920 год., било према стању у појединим периодима када је и сам учествовао у организацији тог посла; у другом случају недостаци у формирању грађе најчешће су проистицали из недовољног броја сталних сарадника, јер су се такви сарадници често смењивали, што је умањивало ефекте већ организоване „школе” а самим тим и унапређење посла у формирању задовољавајуће грађе за Речник САНУ.

чају неслагања обрађали долепотписаном. Тако је, ради што потпунијег уједначења, исти текст често пролазио кроз руке свих пет редактора.

Све остале ствари у текстовима (акценте, облике, навођење страних изворних речи) прегледали су за тај посао одређени стручњаци и у случају да се нису слагали или да нису могли наћи потребно решење, обрађали су се опет долепотписаном.

То је исто вредело и за уношење личних и географских имена, које су састављали и одабирали, опет у сагласности са долепотписаним, нарочито сарадници. То вреди и за сву осталу терминолошку грађу.

Пролажење свих послова око овог речника кроз многе руке уклањало је сувише индивидуална мишљења о појединим значењима и знатно је сводило на мању меру могућност грубљих омашака.

Имена обрађивача речника, речничких комисија и осталих сарадника који су добили засебне задатке биће саопштени ниже (одељак VI).

(...)⁴¹

IV

Као што је поменуто, велики је број радова који се морао урадити изван горњих обрађивачких и редакционих послова. Тако је прегледан рад ранијих читача дела одмах у почетку (1948 г.), и одређено је која се дела морају поново читати (Св. Марковић и Стојанка Димитријевић); нарочита је пажња поклоњена хрватским писцима (1948) и изнесена потреба да се број њихових дела знатно попуни, да се унесе грађа из илегалне литературе Народноослободилачке борбе (М. Станић и Србислава Ковачевић). У ранијој грађи дела нису црпена имена и презимена и географски називи. Прво је предузела Бранислава Живковић, а друго П. Зарић, сарадник Географског института САН.

Пошто су акценти у грађи неједнако бележени, одржан је кратак акценатски курс (П. Ивић) и одређена је Комисија која ће се старати о тој страни акценатске грађе (А. Белић, др М. Московљевић, Б. Николић и М. Станић); турским речима и њиховом обележавању извора руководи Гл. Елезовић; о обележавању савремених извора речи, према изнесеном, стара се комисија од више чланова (Вујаклија, Драг. Илић и др.).

Израђена је карта збирака речи (1949, др Мил. Павловић); састављена су упутства за рад на терену при проверавању речи (др Мил. Павло-

⁴¹ Изостављено је поглавље III (историјат заснивања пројекта и начина прикупљања грађе за речник; критика Иванићевог рада; поглавље је са незнатним променама објављено у Уводу у РСАНУ из 1959. год.).

вић) и прегледано је и откупљено 15 нових збирака речи из различних крајева нашег народа.

Нарочити уазбучивачи (од 1948–1954) завршили су посао на сређивању целокупне речничке грађе, убацивању засебних збирака речи и исписивању, када је то било потребно, речи из збирака, да би речи могле ући и у целокупни речник и остати издвојене у засебним збиркама за друге послове.

Библиотека овог Отсека која подвученим речима у књигама претставља најглавнији документарни материјал, нажалост, страдала је у току времена, па је морала бити попуњена и увећана новим књигама које су служиле за даље црпење грађе. Тако исто и њен речнички одељак морао је бити знатно попуњен.

Напоследку, морам поменути и рад на скраћеницама који је тражио доста времена и много пажње (Св. Марковић и, нарочито, Б. Јањић).

V

1. Изворе овог речника, као што се види из ниже наведеног прегледа извора, чине књиге, часописи и новине XIX и XX века, закључно, углавном до 1952 год. Само у изузетним случајевима, када су се појављивале књиге од нарочите вредности и после тога времена, њихова се грађа ипак уносила. Међу писце који су црпени унесен је и Доситеј, иако његова главна дела захватају последњих двадесет година XVIII в. То је учињено због тога што се он у знатној мери и прештампавао и читао у XIX в. и што је у знатној мери ушао и у књижевни језик тога времена и утицао на њ. Иако се права реформа књижевног језика извршила од Вука Караџића, а специјално од 1818 год., Доситеј по принципима свога рада улази у нашу нову књижевност иако му језик често заостаје за његовим убеђењем да књижевност за српски народ треба да је писана чистим народним, српскохрватским језиком. Како се уствари наша књижевност отпочиње од времена рада Вука Караџића, то је сасвим разумљиво да је њему и његовим помагачима као што је био Ђура Даничић морала бити посвећена нарочита пажња.

Наравно, из опсежне књижевности XIX и XX в. морао је бити извршен избор: најбољи су писци ушли већином својих дела, знатнији од осталих у мањој мери. По себи се разуме да је народна књижевност, нарочито уколико се она огледа у народним песмама, нарочито оним које је сакупио В. Караџић, ушла подједнако у изворе овог речника.

Исто тако морамо поменути да смо се користили и свим нашим речницима и енциклопедијама, добрим преводима који су навођени по именима преводаца и знатним бројем стручних и популарних дела.

Ако у грађи не би било какве речи или израза који су обични у разговорном језику образованих кругова, обрађивач је такву реч или израз наводио и стављао поред њих Ред.; само у случајевима необичнијих речи или необичнијих израза који су обрађивачу добро познати, а нису распрострањени по другим крајевима, стављао је обрађивач почетна слова свога имена и презимена (своју шифру, која ће бити објашњена међу скраћеницама).

У овај речник ушле су и многобројне збирке речи од различних скупљача. Код тих збирака треба разликовати збирке речи непосредно скупљене у народу (исп. ниже од т. []) и збирке речи купљене и из штампаних дела (исп. ниже о великој Арсенијевићевој збирци).

Разлози зашто су и речи непосредно купљене у народу ушле у овај речник – изнесени су напред стр. [].

(...)⁴²

⁴² Следи веома значајно излагање А. Белића о начелима обраде грађе у Речнику САНУ (стр. 18–32), које је са незнатним изменама објављено у Уводу уз први том Речника САНУ, и уграђено у интерно *Упутство за обраду речничке грађе*. Излагање се организује према следећим целинама: системско повезивање речи (синоними, упућенице, антоними, упућивање мање познатих речи на познатије) (18–19); обрада речи страног порекла, архаизама, застарелих речи, деминутива, хипокористика; обрада термина (19); обрада хомонима, скраћеница, полусложеница, синтагми (19–20); навођење примера и редослед значења (20); обрада хапакса, страних речи, дублета, индивидуализама (20–22); писање страних имена (22); обрада пословица, загонетки, бројаница, израза, термина (22–24); акцендовање одредница (24–26); правопис (26); ијекавски облици речи (26–27); дијалектизми (27); покрајинске речи, речи тајних језика, арго (26–27); глас „х“ (27–28); дублети (28–29); афиксалне одреднице (29); заједничке именице постале од властитих имена (29); збирне именице, двородне именице (29–30); називи народа и племена и њихове изведнице, надимци (30); избор ономастике (30), гл. именице (30), инструментал им. у функцији прилога (31); суплетивни облици (31); придеви, и то: ограниченост у употреби рода (31); придевски вид (31–32); гл. придеви (32); присвојни придеви (32); називи становника изведени од имена места (32); придеви у функцији именице (32); компартив придева (32); глаголи, и то: обрада глагола из крајева без инфинитива (32); глаголски дублети (32–33); глаголски вид (33); навођење презента (33).

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Белић 1959:** Александар Белић, *Увод*, у: Речник српскохрватског књижевног и народног језика, књига 1, Београд: Институт за српскохрватски језик, VII–XXXVII.
- Белић 1998 (1, 2):** Александар Белић, *О језичкој природи и језичком развоју*, књ. 1 и 2, у: *Изабрана дела Александра Белића, том 1: Општа лингвистика*, Београд: Завод за уџбенике.
- Годишњак XVI (1902):** Српска краљевска академија. .
- Иванић 1888:** Момчило Иванић, „Наука о падежима без предлога – основно значење свакога падежа, па онда остала из њега изведена”, *Просветни гласник* св. 1 за 1888, Београд, 779–792.
- Иванић 1913:** Момчило Иванић, *Српски речник књижевног и народног језика по материјалу Лексикографског одсека СКА*, Београд: Државна штампарија.
- Новаковић 1878:** Stojan Novaković, „Glasovi o 'Ogledu rječnika'”, *Rad JAZU*, knj. XLV, Zagreb, 165–213.
- Новаковић 1888:** Стојан Новаковић, „Српска краљевска академија и неговање језика српског”, *Глас СКА*, књ. X, Београд, 5–87.
- Упутства 1959–1997:** Група аутора, *Упутства за обраду речничке грађе*, лексикографски интерни спис (више ревизија, последња позната ревизија 1997. године, још у изради). Београд: Институт за српски језик САНУ.

Тади остварења овога рада потребно је имати на
 расположиву потребни персонал. За сада је упућен на
 рад у Министарствима одсека Г. Јеронима Живановић.
 Он свакако ^(сам) неће бити довољан. Бити потребно да
 су на сталној служби у Врху и преписари, и
 можда још који помоћник. Али ја не бих хтео
 пре почетка шекспировог рада у овоме правцу ишта
 одређено да предложим; тим се тако посао отпог-
 не, ја ту бих слободно да предложим Председништву,
 оне мере за које ту сматрајем да ми је потребно,
 предузети у интересу најбоље остварења овог за-
 датка Академије који је и један од највећих
 и најважнијих у целокупном њеном раду: цео зна-
 ња у републику целокупног блага нашег духовног
 развоја новим покољењима нашег народа, ко-
 јима стваралачки развоја као има до послу-
 жи као основа за њихов духовни живот
 и развоја у будућности.

Београд,
 10 јануара 1921.

Александар Белић,
 академик.

образована - лац од основе влада-, као што је у ствари, или ћемо рећи, заједно са Иванићем, да је основа у part. praet. II владад - л а наставак је буб !. Али да оставимо то. На основу Иванићевих података овако би изгледала промена поменуте именице:

<u>nom.</u>	<u>владалац</u>	
<u>gen. sing.</u>	<u>владаоца, владоца, владалца</u>	
<u>instr. sing.</u>	<u>владаоцем</u>	<u>владалцем</u>
<u>nom. plur.</u>		<u>владалци</u>
<u>gen. plur.</u>	<u>владалаца</u>	

Нема сумње да ово не би дало никакву претставу о промени ове именице, јер кад је И. изнео за генитив -аоца, -оца и алца - то вреди и за instr. sing., за који он наводи свега два наставка, аоцем и алцем, и за nom. plur. за који он наводи само један наставак - алци! Али шта су били потребни Иванићу наставци - алца, алцем и алци? Они овако стављени значили би да се подједнако употребљавају у књижевном језику, дакле, владаоца и владалца, а неки и искључиво као владалци, а не владаоци; међутим то, као што је познато, није тачно. Уз владалца ставио је Иванић "старије"; али и то за књижевни језик не мора бити тачно, јер се владаоца развило крајем XIV века, па се према nom. владалац могло развити ново владалца (исп. старије паоци и млађе палци на руци и сл.). А ако је -алца требало да значи да се наставци са л употребљавају у дијалектима који уопште немењају л на крају слога и речи (у средњештокавском, староштокавском и чакавском и кајкавском), онда је то требало рећи. Овако све што је код Иванића речено уноси само забуну и пометњу, не дајући људима да добију и најудаљенију претставу о томе како се та именица мења у данашњем књижевном језику. Трбало је да Иванић рече само

Увод

I

1 1

После дугог тежињања највише се чрпа књига
 Речника српскохрватског ~~књижевности~~ језика ис-
 рађеног у Институту за српски језик САНУ
~~Тата је речник израђен~~ (на основу ^{осн.} ~~драте~~ некада-
 шњег Лексикографског одсека (1893) Српске
 академије науке ^{и Института за српски језик (од 1948 г.)} ~~Српске~~
 Трета је књигица у ~~Трети~~ ~~књизи~~ ~~у~~ ~~таму~~ ~~дубока~~
~~писа~~ ~~годиња~~, од врло разноликих стручњака,
 са великим прекидима у раду који износи
~~Српски~~ ^{око тридесет} ~~издања~~ ~~издања~~ (по. ниско II) и са
~~поредом~~ ^{познати} ~~књигица~~ која су се знатно ме-
 њала у току времена.

Некада се мислило да овај речник ~~изреба~~ ~~је~~
^{буди} ~~речник~~ ~~књижевности~~ српског језика ~~на~~ ~~осно-~~
^{тврђи} ~~ву~~ (књижевне књижевности и, у исто време, и реч-
 ник народног језика. Тако је, као што се може
 видети из историјата о речнику, мислио Сте-
 уан Новаковић који је и покрећу ~~и~~ ~~тако~~
 је о овом речнику о ~~статистичким~~ ~~вођења~~
 Вукоче (1887).

У В О Д

I

После дугог очекивања појављује се прва књига Речника српско-хрватског језика израђеног у Институту за српски језик САН на основу грађе некадашњег Лексикографског отсека (осн. 1893) Српске академије наука и Института за српски језик (од 1947). Грађа је купљена у Току низа година, од врло разноликих стручњака, са великим прекидима у раду који износе око тридесет година (исп. ниже пл. III) и са начелима која су се знатно менала у току времена.

Некада се мислило да овај речник треба да буде речник књижевног српског језика на основу, углавном, ћириличке књижевности и, у исто време, и речник народног језика. Тако је, као што се може видети из историјата о речнику, мислио Стојан Новаковић који је и покренуо питање о овом речнику о стогодишњици рођења Букова (1887).

Међутим ми не можемо рећи да је ово речник књижевног језика, а најмање да такав речник може бити на основу само ћириличке књижевности, јер бисмо тиме дали нетачну идеју о њему: сматрало би се, прво, да је то нормативни речник књижевног језика, што он уствари није и не би могао бити, већ је он описни речник по грађи која је сакупљена у Српској академији наука. Он може послужити за нормативни речник књижевног језика, исто тако као што својом грађом може знатно послужити свима који од њега затраже савете, али је данас он знатно шири него што би могао бити речник књижевног језика; у њему је изнесено све што се јављало у књижевности и нашој и хрватској у XIX и XX в., (а до чега су долазили сарадници Академијини), - као културни докуменат, а не као израђено речничко упутство о књижевном језику. Можда је још уопште сувише рано мислити на један такав речник, а можда би се то противило и основном његовом принципу о пуном поклапању народног и књижевног језика. Међутим то значи да свака народна реч заслужује да постане књижевна. Тој пресуђују естетске и књижевне особине самих књижевника и стручњака (јер све речи немају исту експресивност и исти однос према потребама књижевног језика и стила).

Па ипак иако овај речник не можемо назвати нормативним речником књижевног језика, он је рађен, на првом месту и у сразмери која знатно прелази све друго, на основу писаних одн. штампаних књига српскохрватске књижевности, и у томе је смислу ово речник књижевног језика; али, није изостављена ни речничка грађа из збирака

Stana Ristić and Nenad Ivanović

ON ALEKSANDAR BELIĆ'S LEXICOGRAPHY – FROM UNPUBLISHED MANUSCRIPTS

Summary

The lexicographic writings of Aleksandar Belić which we feature in this transcript consist of four documents: the letter to the Presidency of the Academy on organising the work in the Lexicographical Department (1921); the assessment of a word collection offered to the Academy for purchase (1921); the report to the Presidency of the Academy on the work in the Lexicographic Department from 1901 to 1920 and a layout of the further compilation of the Academy dictionary (1926), and the first version of the *Introduction* (to the *SANU Dictionary*) where A. Belić sums up his ideas on the thesaurus as a large-scale documentary dictionary (1955). The mentioned documents are equipped with a critical apparatus (footnotes), which consists of the editors' notes on the history and origin of Belić's lexicographical thought, as well as of notes on the influence of A. Belić's work in the field of theory of lexicography on the development of his views of the nature and development of language, expounded in the linguistic work of the same name (1941 and 1958). Edited in this manner, A. Belić's writings offer the possibilities of two-sided, lexicographical and linguistic interpretation, which sheds a lot of light on the work of our great scholar in the first half of the 20th century.